

Základné diela Daniela C. Dennetta

Content and Consciousness, 1969

Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology, 1978

The Mind's I: Fantasies and Reflections on Self and Soul, 1981

(zborník, v spolupráci s D. R. Hofstadterom)

Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting, 1984

The Intentional Stance, 1987

Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life, 1995

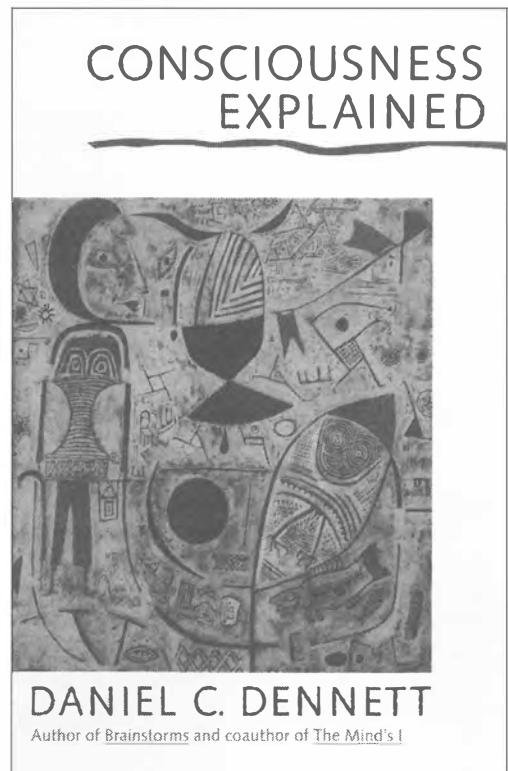
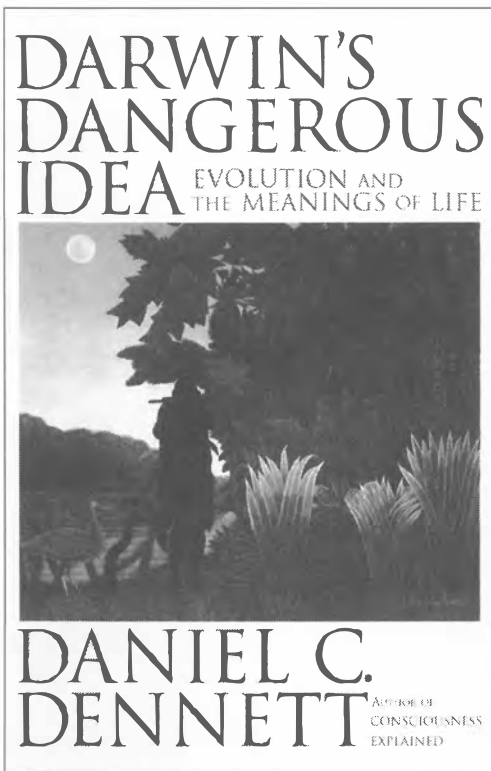
Typy myslí (v slovenčine, 1997), Druhy myslí (v češtine, 1997) (Kinds of Minds), 1996

Brainchildren - Essays on Designing Minds, 1998

Freedom Evolves, 2003

V slovenčine vyšlo o Dennettovi:

John Symons: Dennett, Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, Bratislava 2004

DENNETTOVA FILOZOFIA MYSLE

EGON GÁL

Písané pre K&K

Daniel Clement Dennett (1942) študoval filozofiu u W. V. O. Quina a J. Ryla, je riaditeľom Centra kognitívnych štúdií na Tufts University, Massachusetts. Je autorom kníh Content and Consciousness (1969), Brainstorms (1978), Elbow Room (1984), The Intentional Stance (1981), Consciousness Explained (1995), Freedom Evolves (2003). Spolu s D. Hofstadterom zostavili populárny zborník textov o mysli, vedomí a poznaní The Mind's I (1981). V súčasnosti Dennett píše knihu Breaking the Spell, ktorá by mala vyjsť v roku 2005. Bude venovaná téme, ktorou sa zaoberá článok Bright Stuff, publikovaný v tomto čísle. „Problém s ateizmom spočíva v tom,“ povedal Dennett na margo tejto knihy „že existuje toľko rozmanitých koncepcií Boha, že by bolo hlúpe zhrnúť všetky dohromady a povedať, že sú to nezmysly. Zdá sa, že toto robia ateisti. Nie som ateista v tomto zmysle, iba neverím v nič nadprirodzené. A to je skôr naturalizmus.“

Čo sa deje v našej mysli, keď na niečo myslíme, niečo si predstavujeme alebo po niečom túžime? Ako to súvisí so svetom, v ktorom žijeme a ako to ovplyvňuje spôsob nášho správania? Čo je vedomie? Môže hmota myslieť? Majú ľudia slobodnú vôľu? Hovoríť o slobodnej vôli znamená povedať, že ja som autorom svojich skutkov. Kde však existuje toto „Ja“? Toto sú niektoré otázky, na ktoré sa dnes pokúša odpovedať kognitívna veda - heterogénny súbor disciplín, počnúc neurovedou, cez psychológiu, umelú inteligenciu, až po filozofiu. Filozofia mysle je vlastne pokusom o akýsi ekumenizmus medzi rozličnými disciplínami, ktoré sa týmito problémami zaoberajú.

V súčasnej kognitívnej vede existuje celá škála názorov, ako a kde tieto odpovede hľadať. Jedni sú presvedčení, že treba postupovať zdola nahor, najprv pochopiť detaily fungovania ľudského mozgu a potom si začať klásť otázky o myslení, vnímaní a cítení. Iní sú presvedčení, že treba pos-

tupovať zhora nadol, pochopiť najprv podstatu ľudského vedomia a až potom skúmať, ako je implementované v ľudskom mozgu.

Vo svojej prvej knihe *Content and Consciousness* (Obsah a vedomie, 1969) dvadsaťsedemročný Dennett navrhol stratégiu, ako by mal výskum mysle postupovať. Nie od mozgu, ani od vedomia, ale od obsahu. Obsahom sú myšlienky, presvedčenia, hodnoty, želania, obavy, nádeje a mnohé iné mentálne stavy, ktoré tvoria duševný život človeka. Vedomie je kontajner, v ktorom sú tieto stavy obsiahnuté. Podľa Dennetta treba začať skúmanie otázkou: *Prečo si rozumieme?* Odkiaľ vieme, čo si iní ľudia myslia, predstavujú alebo želajú, keď niečo hovoria alebo robia.

Čo majú spoločné dvaja ľudia, ktorí sú presvedčení, že mačky sa živia rybami? Poznanie procesov, ktoré prebiehajú v mozgu, nám tu nepomôžu, ani filozofické teórie vedomia. Jediný spôsob, ako nazrieť do mysle iného človeka je pozorovať, ako

sa správa a počúvať, čo hovorí. Je to „metóda“, ktorú bežne používame v každodennom živote, keď spolu komunikujeme, pokúšame sa pochopiť a predpovedať správanie iných ľudí. Otázky, ktoré Dennett navrhuje riešiť ako prvé sú: ako táto metóda funguje a prečo funguje. Odpoveď na prvú otázku je zdanlivo triviálna: ľudia väčšinou hovoria, čo si myslia a robia, čo chcú. Odpoveď na druhú otázku je tým, čo robí Dennettovu filozofiu skutočne originálnou a pre mnohých filozofov neprijateľnou: ľudová psychológia funguje nie preto, lebo presvedčenia, želania a iné mentálne stavy sú reálnymi stavmi mysle a my dokážeme nejakou metódou podobnou telepatii tieto stavy nazrieť, ale preto, že ich dokážeme pomocou jazyka konštruovať. Jazyk je nástroj, umožňuje nám vytvárať veci, ktoré by bez jazyka pre nás neexistovali a ktoré, keď sú už raz vytvorené, pôsobia ako reálne. Podobne, ako „hmotné fažisko“ – abstraktný pojem vytvorený fyzikmi – umožňuje vysvetľovať a predpovedať správanie hmotných telies, sú „presvedčenia“, „želania“ „obavy“ a „nádeje“ abstraktné pojmy, vytvorené ľudovými psychológmi, ktoré umožňujú predpovedať a vysvetľovať správanie ľudí.

Sú veci, ktoré nezávisia od pojmov spojených s nimi, napríklad „choroba“ alebo „zemetrasenie“, a sú veci, ktoré od pojmov závisia, napríklad „kapitalizmus“, „demokracia“ alebo „peniaze“. Choroby a zemetrasenia by existovali, aj keby sme nemali príslušné pojmy. Kus farebného papiera je však platidlom iba pre tých, ktorí majú vo svojej pojmovej výbave pojem „peniaze“. Presvedčenia a želania sa podobajú skôr na peniaze ako na choroby alebo zemetrasenia. Celulóza, molekuly a atómy rôzneho druhu, ktoré sú „telom“ bankovky by existovali, aj keby na svete nebolo nikoho, kto by takýto kus papiera rozpoznal ako platidlo. Aj ľudské mozgy by existovali, keby sme však nemali pojmy pre mentálne stavy, keby sme nedokázali zvuky a znaky, ktorými sa dorozumievame, interpretovať ako myšlien-

ky, presvedčenia a želania, nerozumeli by sme si.

Vedomie, podobne ako mentálne stavy, ktoré tvoria jeho obsah, nie je niečo čo existuje nezávisle od jazyka a komunikácie, ale práve vďaka nim. Keď John Gray napísal: „V evolučnom praveku sa vedomie vynorilo ako sprievodný jav jazyka, dnes je vedľajším produktom médií“, vyjadril niečo, čo sa veľmi podobá Dennettovej myšlienke. Aj pri poznávaní obsahov vlastnej mysle používame tú istú metódu ako pri poznávaní mysli iných ľudí – ľudovú psychológiu. Takmer celú jednu knihu *Consciousness explained* (Vedomie vysvetlené, 1995) venoval argumentom, spochybňujúcim azda najsamozrejmejšie presvedčenie, pochádzajúce od Descarta, že jediná vec na svete, pri poznávaní ktorej sa nemôžeme myliť, sú obsahy našej vlastnej mysle, pretože tie poznávame bezprostredne, introspekciou. Podľa Dennetta je introspekcia vlastne ľudová psychológia aplikovaná na nás samých. Sme to, čo si myslíme, že sme a čo si myslíme, že si iní myslia, že sme. Vedomie v tejto perspektíve je akýmsi rozhraním medzi ľuďmi, ktorí sa dorozumievajú jazykom.

V Dennettovej filozofii je ľudské Ja ako nedokončený román, ktorého ostatnú verziu autor neustále mení, pridáva nové príbehy a staré prepisuje tak, aby sa zachovala jednota celku.

Počnúc svojou prvou knihou, už viac ako štyridsať rokov rozpracováva Dennett jednu myšlienku, ktorou ho infikoval jeho učiteľ W. V. O. Quine: celé ľudské poznanie, vrátane filozofie, by sme mali chápať ako prírodný proces. Ako sprievodný jav bytia vo svete, v spoločnosti iných ľudí, živočíchov a artefaktov a nič nadprirodzené netreba na to, aby sme si rozumeli. Ak sa pokúšame odpovedať na otázky o myslení, vnímaní, hodnotách, cítení alebo vedomí, pokúšame sa vlastne vysvetliť ľudské správanie, a nie hľadať nejaké netelesné obsahy netelesnej duše.

O DANIELOVI DENNETTOVI

RICHARD RORTY

písané PRE K&K

Žiaden filozof posledných desaťročí neurobil viac než Daniel Dennett pre to, aby názorne preukázal, aká relevantná – a dôležitá – je evolučná teória pre porozumenie ľudstvu. Mnohí z nás majú stále problém uveriť, že ľudia v porovnaní so zvieratami nemajú akýsi záhadný pridaný prvok – myseľ alebo dušu. Nedokážu uznať, že typicky ľudské činnosti a schopnosti sa mohli vyvinúť postupne, a to z tých, ktorými disponujú zvieratá, prostredníctvom procesu pokus–omyl. Dennettove knihy sú brilantne presvedčivými objasneniami toho, ako v tomto procese vznikol ľudský druh. Knihy, v ktorých nadväzuje na Wittgensteinove a Ryleho kritiky karteziánskych spôsobov rozmýšľania a prehľbuje ich, rozvíja v neskorších publikáciách ako *Darwin's Dangerous Idea* a *Freedom Evolves*. Ako celok je jeho súborné dielo jedným z najvýraznejších úspechov súčasnej anglosaskkej filozofie.

Hoci v mnohých názoroch na filozofiu mysle – a, všeobecnejšie, filozofickú antropológiu – sa s Dennettom takmer zhodu-

jem, mám trochu iný postoj k náboženstvu. Oboch nás vyľakala vlna náboženského fundamentalizmu v Spojených štátoch, konkrétne posilnenie vplyvu fundamentalistických kazateľov na tvorbu učebných osnov na amerických školách. Jemu i mne nahnal strach úspech „kreacionistického“ hnutia. Ale kým Dennett súhlasí s názorom W. K. Clifforda, podľa ktorého má byť teizmus zavrnutý ako typický príklad viery nepodloženej dostatočnými (alebo vôbec žiadnymi) dôkazmi, ja sa prikláňam na stranu Williama Jamesa, Cliffordovho odporcu, ktorý tvrdí, že náboženská viera je intelektuálne korektná. Sám som síce ateista, ale myslím si, že James mal pravdu v tom, že voľba medzi teizmom a ateizmom nie je záležitosťou rozhodovania sa medzi dvoma alternatívnymi hypotézami. Nie je to rozhodnutie, pri ktorom by sme sa mohli odvolať na existujúce alebo chýbajúce dôkazy. Preto za oprávnený cieľ polemiky považujem konkrétne duchovné inštitúcie (ako rímskokatolícku cirkev alebo Konvenciu južanských baptistov), a konkrétne náboženské nauky (napríklad tú o Božej prozreteľnosti), a nie náboženskú vieru ako takú.

z angličtiny preložila Jana Hanulová

ON DANIEL DENNETT

RICHARD RORTY

written for K&K

No philosopher in recent decades has done more than Daniel Dennett to demonstrate the relevance, and the importance, of the theory of evolution for our self-understanding. It is still very difficult for most people to believe that human beings do not have a mysterious added ingredient—the mind or the soul—that animals lack. It is hard for them to acknowledge that distinctively human activities and capacities could have emerged gradually from those of animals, through a process of trial and error. Dennett's books are brilliantly persuasive accounts of how that process produced the human species. The earlier books in which he follows up on, and deepens, Wittgenstein's and Ryle's critiques of Cartesian ways of thinking reinforce, and are reinforced by, later books such as Darwin's Dangerous Idea and Freedom Evolves. Taken as a whole, the corpus of his writings is one of the most impressive achievements of contemporary Anglophone philosophy.

Although my own views on philosophy of mind – and, more generally, philosophical anthropology—are pretty much identical with Dennett's, I have a somewhat different attitude to religion. He and I are both alarmed by the rise of religious fundamentalism in the United States, and in particular by the increasing ability of fundamentalist preachers to influence the curricula of American schools. We both are frightened by the success of the "creationist" movement. But whereas Dennett agrees with W. K. Clifford that theism is to be condemned as an instance of believing without sufficient (or any) evidence, I agree with William James, Clifford's opponent, that religious faith is intellectually respectable. Though I myself am an atheist, I think that James was right that the choice between theism and atheism is not a matter of deciding between alternative explanatory hypotheses. It is not one that can be made by an appeal to evidence, or to lack of evidence. So I take the appropriate target of polemic to be particular ecclesiastical institutions (such as the Roman Catholic Church, or the Southern Baptist Convention), and particular religious doctrines (such as that of Divine Providence) rather than religious belief as such.

ŤAHANIE ZA VLASTNÉ POVRÁZKY

Filozof Daniel Dennett hovorí o determinizme, ľudských „strojoch s možnosťou voľby“ a o tom, ako evolúcia vytvára slobodnú vôľu.

z online vydania časopisu *Reason*, máj 2003
(www.reason.com)

Môže existovať sloboda a slobodná vôľa v deterministickom svete? Kontroverzný filozof Daniel C. Dennett odpovedá kladne. „Ľudská sloboda,“ hovorí Dennett vo svojej novej knihe *Freedom Evolves* (2003), „nie je ilúziou, ale objektívnym fenoménom, ktorý sa líši od všetkých ostatných biologických stavov a ktorý môžeme nájsť len u jediného živočíšneho druhu: u ľudí.“

Možno by ste čakali, že ostatní intelektuáli si Denetta pre jeho obranu existencie ľudskej slobody obľúbia, nie je tomu však tak. Na pravej strane spektra ho konzervatívny *Weekly Standard* osočuje ako „búrliwego zvestovateľa evolučnej psychológie“ a neokonzervatívny časopis *The Public Interest* ho nazýva „evolučným fundamentalistom“. Tento názor zdieľa aj ľavicový evolučný teoretik Stephen Jay Gould, ktorý Dennetta hanlivo označil za „darwinovského fundamentalistu“. Gouldov vedecký spolupracovník Niles Eldredge s ním súhlasí, keď Denetta odmieta ako „ultradarvinistu“. Liberálny *American Prospect* ho zasa obviňuje z „kybernetického totalizmu“.

Dennett má však aj svojich obdivovateľov. *The New York Times Book Review* zvolila jeho *Consciousness Explained* za jednu z desiatich najlepších kníh roku 1991. *The Wall Street Journal* bol nadšený jeho knihou z roku 1995 *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life* a vyhlásil, že Dennett „robí niečo, v čom by mali byť filozofia dobrí: v objasňovaní pojmových zmätkov vo vedách“.

Zoológ Matt Ridley, autor *The Origins of Virtue* (český preklad *O pôvodu cnosti*), ho pasuje na temperamentného a zapáleného bostonského mudrca.

Dennett sa narodil v roku 1942. Vyštudoval filozofiu na Harvarde a v Oxforde, najzreteľnejší vplyv na jeho filozofické názory mal práve jeho oxfordský učiteľ, filozof Gilbert Ryle. Ten je známy útokom na karteziánsky dualizmus, ktorý považoval za učenie o „duchovi v stroji“. Dennett je v súčasnosti profesorom filozofie a riaditeľom Centra kognitívnych štúdií na Tufts University.

Počas svojej akademickej kariéry sa Dennett usiloval o rozšírenie projektu osvietenstva, ktorý chcel dať filozofii a morálke naturalistický a vedecký základ. V istom zmysle môžeme povedať, že Dennett aktualizuje učenie Davida Huma vo svetle Darwinovej evolučnej teórie. Zároveň nám pritom ukazuje nové fascinujúce spôsoby, ako môžeme premýšľať o význame voľby, hodnote morálky a o tom, ako nás evolúcia ľudského mozgu a jeho schopností urobila slobodnejšími.

Dennett sa snaží dokázať, že oblasť ľudskej slobody sa dramaticky rozrastá. Jazyk a kultúra nám umožňujú – obzvlášť za pomoci modernej vedy a technológie – rozšíriť pole našich volieb. Čím viac chápeme naše gény a mozog, tým väčšími sa naša sloboda rozrastá, a nie naopak, tvrdí Dennett. Takto budeme vedieť zabrániť vzniku rôznych chorôb, alebo ich aj liečiť, budeme môcť zlepšiť sociálne inštitúcie a dokonca aj zdokonaľiť naše schopnosti. Dennett tiež hovorí, že slobodu, najmä tú politickú, bránime preto, lebo nám, okrem iného, umožňuje uskutočňovať stále lepšie a lepšie voľby. Nemenej dôležitý je aj jeho názor, že nie sme viac vydaní na milosť či nemilosť našim génom a biologickej evolúcii. Nech už to bolo v minulosti akokoľvek, teraz sú gény vydané napospas nášmu mozgu.

REASON: Vaša nová kniha sa volá *Freedom Evolves*. Prečo?

DENNETT: Pretože ľudia pociťujú akúsi zvláštnu antipatiu voči evolúcii a materializmu. Myslia si, že ak evolúcia skutočne prebehla, potom sú iba zvieratami alebo robotmi, že nebudú potom slobodní ani zodpovední a ich život nebude mať žiaden význam. Cieľom knihy je ukázať, že opak je pravdou. Len vtedy, keď budeme chápať život z pohľadu evolúcie, pochopíme, čo vlastne naša sloboda je. Zistíme, že je skutočná. Zistíme, že je iná a lepšia než sloboda iných zvierat, ale je produktom evolúcie. Nie je nadprirodzená.

REASON: Môžeme ale namietať, že hovoríte len o komplikovanejšej forme determinizmu. Vták môže byť „determinovaný“ viac, ale my, ľudia, sme napokon stále determinovaní aj tak.

DENNETT: No a čo? Determinizmus nie je problémom. Chcete slobodu, a tá je s determinizmom naprosto zlučiteľná. V podstate sme slobodnejší, ak determinizmus existuje, než keby tomu tak nebolo.

REASON: Prečo?

DENNETT: Ak existuje determinizmus, potom je menej náhodnosti. Menej nepredvídateľných udalostí. Aby sme boli slobodní, potrebujeme schopnosť vytvárať spoľahlivé úsudky o tom, čo sa ďalej stane, aby sme tak mali na čom založiť naše konanie.

Predstavte si, že musíte prejsť cez pole a blýska sa. Ak pripustíme determinizmus, je možné, že budeme vedieť, kedy blesk udrie. Informácie môžeme získať dopredu a môžeme si tak načasovať, kedy prebehneme. To je oveľa lepšie ako spoliehať sa na nejaký celkom náhodný proces. Ak sa všetko deje náhodne, sme vydaní blesku napospas.

Zreteľnejším príkladom sú snád' obavy z genetického determinizmu, ktorému ľudia vôbec nerozumejú. Ak by bol účinok našich génov na našu pravdepodobnú anamnézu chaotický, alebo dokonca náhodný, znamenalo by to, že by sme s tým nič nemohli urobiť. Nič. Bolo by to ako ruská ruleta. Iba by sme sedeli a čakali.

Ak však existujú spoľahlivé vzory – ak existuje určitý stupeň determinizmu – potom môžeme urobiť určité opatrenia, aby sme sa ochránili.

REASON: Znamenalo by determinovaný svet napríklad to, že zavraždenie Johna F. Kennedyho sa malo stať od čias veľkého tresku?

DENNETT: Spojenie „malo sa stať“ je veľmi zavádzajúce. Povedzme že niekto hodí loptu smerom na vašu hlavu a vy to uvidíte. Tá lopta vás „mala trafiť“, dokiaľ ste ju nezbadali a nezohli ste sa. Lopta vás teda nakoniec neudrela, napriek tomu že sa to „malo stať“.

Podľa toho, čo hovoríte, vražda Kennedyho sa „nemala stať“. Neexistovali žiadne dráhy, ktoré by zaistili, že táto udalosť nastane bez ohľadu na to, ako zareagujú ľudia. Keby Kennedy zaspal, alebo niekto druhý by konal inak, udalosti by sa nevyvíjali rovnako. Ľudia si mýlia determinizmus s fatalizmom. Sú to dva úplne odlišné pojmy.

REASON: Vysvetlili by ste to trochu bližšie?

DENNETT: Čo sa má, stane sa, nech robíme, čo robíme – to je fatalizmus. Determinizmus je naopak o tom, že to, čo urobíme od niečoho závisí. Čo sa stane závisí od toho, čo robíme, to zasa od toho, čo vieme, a čo vieme od toho, čo máme dôvod vedieť, atď. Stále však záleží na tom, ako sa zachováme. Medzi determinizmom a fatalizmom je veľký rozdiel, fatalizmus je determinizmus bez nás.

Keby som touto knihou mal dosiahnuť len jedinú vec, chcel by som ľudí odnaučiť od zlozvyku spájať determinizmus s nevyhnutnosťou. Nevyhnutný znamená neodvratný, a ak porozmýšľate nad tým, čo znamená odvrátiť niečo, zistíte, že v determinovanom svete to robíme mnohokrát. Táto schopnosť sa vyvíjala milióny rokov a niektorí jedinici sú v tom veľmi

dobrý. Môcť niečo odvrátiť a žiť v determinovanom svete nie je rozporom. Na tejto planéte prišlo k skutočnému rozmachu vyhybania sa a deje sa to nezávisle od determinizmu.

REASON: Čo myslíte tým, keď ľudské bytosti nazývate „strojmi s možnosťou voľby“?

DENNETT: To je vlastne spojenie Garyho Dreschera, ktorý sa zaoberá umelou inteligenciou. Rozlišuje medzi strojmi s možnosťou voľby a situačnými strojmi.

Situačné stroje majú vstavaný súbor pravidiel, ktoré hovoria: „ak si v situácii X, urob A“ , „ak si v situácii B, urob Z“ , atď. Je to ako by ste mali v peňaženke zoznam, ktorý by ste používali, keď treba spraviť dôležité rozhodnutie. Ak by boli splnené podmienky pre nejaké konkrétne rozhodnutie, jednoducho by ste to urobili. Nevedeli by ste prečo, len to, že vám to hovorí pravidlo.

Stroj, ktorý má možnosť voľby je iný. Pozerá sa na svet, vidí rôzne možnosti a hovorí si „Ak by som spravil toto, čo by sa stalo? A ak by som spravil tamto, aké by to malo následky?“. Vytvára si isté očakávania o pravdepodobných výsledkoch tej alebo onej činnosti, a potom si vyberie podľa toho, ako sa mu páčia, či nepáčia.

Oba sú stroje, ale jeden je oveľa slobodnejší ako druhý. Stroj, ktorý má možnosť voľby si vyberá čo urobí podľa svojich hodnôt, a tie na základe toho, čo vie.

REASON: Odkiaľ pochádzajú naše hodnoty?

DENNETT: Existuje naozaj dobrá darvinovská odpoveď. Hodnoty nepochádzajú ex nihilo. Postupne sa vyvíjajú. Naša zodpovednosť za naše hodnoty nie je absolútna a nie je nulová. Nemôžeme si vybrať rodičov, ani do ktorej kultúry patríme, a dokonca ani našu učiteľku v materskej škôlke. Ako však dozrievame, postupne môžeme – to je tá darvinovská časť – nadobúdať zodpovednosť za svoje vlastné činy. Pokúšame sa z našich detí sformovať jedincov, ktorí dokážu prevziať zodpovednosť, a potom musíme urobiť niečo, čo rodičom skutočne naháňa strach: musíme ich nechať osamostatniť sa. Nechávame ich ísť vlastnou cestou, hovoriac: „Spravil som všetko čo bolo v mojich silách. Teraz si sám. Vytvoril som tohto, dúfajme, že morálneho jedinca a vypustil ho do sveta“.

Keď to urobíme, sme ako rodičia do istej miery odstupujúcou autoritou. Dieťaťu povieme „si sám sebe pánom“ a „už nie som zodpovedný za to, čo robíš, ale ty si zodpovedný za svoje činy“. Takže naše deti robíme zodpovednými.

Je zrejmé, že niektoré ľudské bytosti však zodpovednosť nikdy prevziať nedokážu. Nikdy nevyrastú, sú duševne zaostalí, alebo nejakým spôsobom narušení. Zodpovednosť za seba samých teda nemôžu prevziať kvôli nejakej patologickej odchýlke. Nemôžeme poprieť, že takíto ľudia existujú, rovnako však ani to, že existujú ľudia, ktorí nie sú zodpovednosť vediaci.

Potom jestvujú problematickí jedinci, ktorých nevieme nijak zaradiť. Sú to plne zodpovední dospelí, či skôr deti? Myslím si, že je dôležité pripustiť, že takáto problematická skupina tu je, ale to tiež neznamená, že by neexistovali ľudia, ktorí za seba naozaj preberajú zodpovednosť. Znamená to len, že vždy existovala takáto problematická skupina ľudí.

REASON: Čím sa ľudia, ktorí dokážu prevziať na seba zodpovednosť, líšia od tých, ktorí to nerobia, alebo nemôžu urobiť?

DENNETT: Nehľadajme rozdiely na fyzickej úrovni. Nie je to tým, že by procesy v ich mozgu neboli determinované, kým u nás ostatných áno.

Medzi hlavné body mojej knihy patrí, že ak chceme vidieť podstatné rozdiely, musíme hľadať na vyššej úrovni. Rozdiel medzi mozgom, ktorý zodpovedný je a tým, ktorý nie je – nie nezodpovedeným mozgom, ale mozgom, ktorý nie je zodpovedný – nie je rozdielom vo fyzických procesoch. Ten spočíva v usporiadaní mozgu, v jeho schopnosti reagovať na informácie, dôvody a v schopnosti reflektovať.

Reflexia je veľmi dôležitým znakom našej spôsobilosti. Ak jednoducho nie ste schopný vnímať, čo robíte a aké následky bude mať vaša činnosť, potom nie ste rovnako zodpovedný ako ten, kto to dokáže.

REASON: Podľa filozofky Patricie Churchill sa učíme morálke rovnakým spôsobom ako jazyku. Počúvame príbehy alebo sa pozeráme, ako sú ľudia odmeňovaní alebo trestaní, a to, čo vidíme a počujeme, postupne vytvára našu osobnosť.

DENNETT: To je podstatnou časťou tohto procesu. Myslím si, že nie je správne myslieť si, že sa rodíme morálni, alebo že proces dozrievania na morálneho jedinca je ako starnutie. Nie je to starnutie, je to učenie. Dôležitú úlohu tu zohráva kultúrna asimilácia a prijímanie rôznych podnetov od našich susedov, rovesníkov, alebo dospelých, ktorých rešpektujeme.

Je v tom zahrnutý kus šťastia. Môžeme ostať uväznení v nepriaznivom domácom, alebo v nejakom inom zlom prostredí a naše výhliadky na to, aby sme z toho na konci vyšli ako zodpovední dospelí, sa zmenšujú.

REASON: Sociálny teoretik Friedrich Hayek hovorí, okrem iného, že kultúry, ktoré majú lepšie pravidlá, zvyčajne expandujú, kým kultúry s horšími pravidlami nie. Jedným zo spôsobov, ako zistíme, či je niečo dobré, alebo zlé, je otvorený pohľad na to, ktoré kultúry víťazia nad inými.

DENNETT: Toto tvrdenie vnímam opatrne a skepticky. Myslím si však, že ak ho obozretne sformulujeme, niečo na tom bude.

REASON: Prejdíme od morálky napríklad k vedeckej teórii. Niet pochýb o tom, že dobré, koherentné a pravdivé vedecké teórie vo všeobecnosti zvyknú vytlačiť bezforemné a nekoherentné, teda druhoradé teórie. Začali sme postupne lepšie rozumieť svetu. Dobré teórie sa, na rozdiel od tých zlých, zvyčajne šíria.

DENNETT: No, nie vždy. Tie zlé sa niekedy zvyknú pevne uchytiť, sú ako nejaká choroba, je ťažké ich vykynožiť, ale to sú skôr výnimky. Myslím, že je to pre ne boj proti veterným mlynom.

REASON: Na konci *Freedom Evolves* sa zdáte byť celkom optimistický. Hovoríte, že sociálne inštitúcie ako demokracia a rovnosť sa rozpínajú.

DENNETT: Myslím, že kniha je politicky optimistická. A je protikladom k istému paternalizmu, ktorý je podľa mňa agresívny.

REASON: Aké druhy politických a ekonomických inštitúcií maximalizujú slobodu aj zodpovednosť?

DENNETT: Ľudia na celom svete sú pomerne inteligentní. Niektorí z nich sú však, nie z vlastnej viny, pomerne neinformovaní. Ak im poskytnete informácie, odstránite teda závädzajúce a chybné informácie, urobia dobré voľby. Môžeme dôverovať demokracii. Dajte ľuďom informácie a oni urobia múdre rozhodnutia.

Neznamená to, že si vždy dobre zvolia. Neznamená to, že ľudia nemôžu nikdy podvádzat', že nemajú rôzne motívy. Napriek tomu je však naša schopnosť rozlíšiť pravdu od ľži dosť vycibrená.

Ak súhlasíte s mojím vysvetlením ľudskej slobody, potom uznáte, že ju môžeme chrániť tak, že zabezpečíme takú spoločnosť, ktorá má natoľko lákavé členské výhody, že ľudia sú ochotní prevziať na seba zodpovednosť, len aby sa im týchto výhod dostalo.

REASON: Väčšinou sa však v minulosti nestretávame s takýmito spoločnosťami.

DENNETT: Áno, to je pravda. To je dôvod, prečo sa sloboda vyvíjala, prečo sme na tom teraz lepšie ako predtým.

REASON: Tvrdíte, že myšlienky sa môžu vyvíjať analogicky s génmi v biologickej evolúcii.

Niektoré myšlienky sa uchytiť lepšie než iné, môžu sa premieňať a spájať do nových celkov. Takéto jednotky kultúrnej evolúcie sa nazývajú mémy. Na rozdiel od génov však nie sú oddelenými jednotkami.

DENNETT: To nemusí byť nevyhnutne pravda. Áno, určenie hraníc jednotlivých mémov je problematické, rovnako však aj to, kde sa začína a končí gén. Nie je iba akousi jednoduchou postupnosťou.

Týmito problémami sa zaoberajú určité oblasti práva, konkrétne autorské právo a ochrana patentu. Patentovateľné myšlienky nie sú oddelené jednotky, avšak môžeme s nimi tak narábať. Problémy s hranicami pri autorskom a patentovom práve sú presne tými istými problémami, ktoré máme s identifikovaním hraníc pri mémoch.

Patentové a autorské právo máme preto, že existujú myšlienky, ktoré stojí za to okopírovať. Nuž a gén je to, „čo stojí za to okopírovať“.

REASON: Gény môžeme definovať cez proteíny, ktoré sa nimi vytvárajú: istá sekvencia génov tvorí nejaký proteín. Môžete povedať to isté o mémoch?

DENNETT: Gény sú všetky v jednom jazyku, DNK a RNK. Kultúrna produkcia je rôznorodejšia, vedie k nej viacero rôznych ciest, ale možno to bolo tak kedysi aj v prípade génov.

V kultúre máme množstvo rôznych abecied. Hrnčiari majú abecedu na výrobu hrnca. Ak skúsenejší hrnčiar, alebo dobrý učeň pozoruje majstra pri výrobe hrnca, môže vidieť niečo, čo my ostatní nemôžeme. To, čo vidí, môže rozložiť do istých abecedných krokov, na ťahy, ktoré sú pre ostatných prakticky neviditeľné, ak je však niekto hrnčiar, rozpozná ich. Sú to vlastne návody a pri návodoch, ktoré sú zostavené z kopírovateľných častí, získame väčšiu stabilitu. S repertoárom postupných krokov môžeme kopírovať presne.

Platón písal pred vyše dvoma tisíc rokmi. Nemáme originály, ale máme iné, vysoko, na viac ako 99 percent spoľahlivé texty. Ako to vieme? Pretože abeceda má niekoľko rozličných úrovní. Na úrovni slovnkej zásoby a aj na úrovni myšlienok sú miesta, kde sme Platónov text opravili: našli chybu – ktorá je ako mutácia – a opravili ju koregujúcimi enzýmami. Tými sú v tomto prípade učenci.

Mimochodom, našu matku prírodu nezaujímá, či sa informácie prenesú cez gény alebo kultúru. Ak informácia cestuje rovnako spoľahlivo cez vzory prenášané sociálne, nie je s tým žiaden problém.

REASON: Samozrejme, matka príroda sa nesnaží o prenos informácií.

DENNETT: Áno, ide však o to, že informácia je dostupná kultúrnemu prenosu. Pre prírodný výber je rovnako viditeľná ako informácia dostupná pre genetický prenos. Mechanizmus prírodného výberu teda rozpozná a uprednostní informáciu prenášanú sociálne rovnako rýchlo, vlastne ešte rýchlejšie, ako informáciu prenášanú geneticky.

To je jeden z hlavných dôvodov, prečo spomínam mémy. Chcem zdôrazniť skutočnosť, že tu nejde iba o genetickú evolúciu ľudskej morálky, tá totiž nie je jediným druhom evolúcie. Deliaca čiara medzi genetickou a kultúrnou evolúciou nie je z istého uhla veľmi dôležitá.

REASON: Hovoríte, že Ja je metaforou pre naše telá a mozgy ako existujú v čase, niečo, čo nám poskytuje náhľad do toho, čo sa deje vo vlastnom mozgu, aj v mozgu iných. Tvrdíte, že Ja by neexistovalo, ak by neprišlo k evolúcii sociálnych interakcií, na ktoré si každé ľudské zviera muselo vytvoriť istý podsystem. Táto myšlienka podsystemu však vyzerá ako nejaký prefikovaný spôsob, aby sme do karteziánskeho divadla opäť dosadili nejakého homunkula.

DENNETT: Dlhé roky som sa zapájal do boja proti homunkulovi či skupinke homunkulov. Potom som to pochopil: homunkulovia sú v poriadku, kým sú hlúpi.

Pôvodná karteziánska teória hovorí, že v centre *Ja* máme mocného homunkula, ktorý odvádza všetku prácu. Ak by sme však tohto homunkula rozdelili na niekoľko menších, z ktorých každý robí iba niečo, a tých na ešte menších atď., nahradíme centrálného inteligentného homunkula tímom hlúpych homunkulov. Potom ho môžeme eventuálne nahraďiť prístrojom, ktorý dosadíme namiesto onoho *Ja*. Táto teória sa volá homunkulárny funkcionalizmus.

Nebudeme však postupovať do nekonečna – na konci sú neuróny. Áno, neurón môžeme chápať ako malého homunkula. Veľmi nám to síce nepomôže, ale môžeme to urobiť. Mali by sme sa však zamerať na väčšie zoskupenia ako sú bunky, tkanivo a iné. Tie začnú vykazovať individuálne úlohy, väčšie projekty. Keď sa dostaneme na dostatočne vysokú úroveň, získame homunkulov, ktorí sú celkom ako agenti.

Ja je kontrolou systémov celého tela v čase. Ak robíme veci v určitom časovom období, *Ja* je spôsob, ktorým sme si ich vedomí, pamätáme sa na ne. Musíme si pamätať, kde sme skončili, aby sme po prerušení mohli pokračovať ďalej. Takže máme plány. Máme tiež ciele, obavy a nádeje.

REASON: Je jazyk v tejto súvislosti najdôležitejším vynálezom?

DENNETT: Pomocou jazyka sa môžeme vyjadrovať, pamätať si danú formuláciu a spomenúť si, čo sme minule pokazili. To isté môžeme robiť aj pri ostatných ľuďoch.

REASON: Veľa ľudí, z ľavej aj pravej strany spektra, sa chce týmto myšlienkam ubrániť.

DENNETT: Áno, to je pravda, zľava aj sprava, som rád, že ste to postrehli. Asi som trafil klínce po hlavičke.

REASON: Zdá sa, že ľudia z pravej strany spektra sa obávajú, že ste svet zbavili ilúzií a významu.

DENNETT: Zbavil som ho ilúzií, ale nie významu. Význam predsa nezávisí od kúziel.

Viete, to je skutočne zásadná vec. Pre niektorých ľudí veci strácajú na hodnote, ak sa nespájajú s kúzľami.

REASON: Zdá sa, že *think tanky* ako Ethics and Public Policy Center a myslitelia ako Leon Kass a Irving Kristol sa skutočne obávajú dopadu vašej teórie na morálku.

DENNETT: Sú z tohto na smrť vystrašení, ale myslím si, že sa jednoducho mýlia. Chytajú sa tej nesprávnej slamky. Nevie, či je to na zasmiatie, alebo na zaplakanie. Myšlienka, že by mohli to, čo považujú za také cenné, zachrániť tým, že to označia za magické, tomu hovorím poverčivosť najhrubšieho zrna.

REASON: Ako by ste ich upokojili?

DENNETT: Len klúd. Nie je to také strašidelné, ako si myslíte.

REASON: Vlastne podozrievam niektorých z nich, že si myslia, že máte pravdu. Len nechcú aby takto rozmýšľali aj bežní ľudia. Obávajú sa, že ak by si ľudia mysleli, že Boh nejestvuje, mysleli by si tiež, že všetko je dovolené.

DENNETT: Áno, nechcú, aby som vyrazil tajomstvo. Myslím, že je to neuveriteľne paternalistické a arogantné. Podceňujú inteligenciu druhých ľudí.

REASON: Takže vy naozaj veríte, že svet normálne pôjde ďalej, ľudia sa budú starať o svoje rodiny a nebudú sa navzájom vraždiť v spánku?

DENNETT: Určite. Myslím si, že je čas, aby sme dozreli.

REASON: Prečo by sa ľudia bránili dozrievaniu?

DENNETT: Existuje veľmi veľa dôvodov. V najhoršom prípade je to spomínaný paternalizmus: „Ja to nepotrebujem, ale pozrite na týchto detinských ľudí okolo mňa. Oni to potrebujú. Neodvážim sa vyjsť v noci na ulicu, ak ostatní ľudia nezotrvajú v tomto sebaklame.“

Prinajlepšom môže byť jedným z dôvodov pochopiteľný konzervativizmus, taký čo hovorí: „Pretláčate skutočne veľkú zmenu – zvlášť obrátenie rozumu“, ako nazval evolučnú teóriu jeden recenzent v roku 1867. Spôsobíte veľký rozruch a bude to skutočne hrôzostrašné, takže bude lepšie, ak zostaneme pri starých tradíciách, aj keď uznávame, že vaše argumenty sú správne.“

Preto som nazval jednu z mojich kníh *Darwinova nebezpečná myšlienka*. Darwin všetko poprevracal. Nahradil teóriu idúcu zhora nadol jej presným opakom a pre veľa ľudí je to dosť hrozivá zmena.

REASON: Teraz obrátim vaše vlastné argumenty proti vám. Mémom teórií postupujúcich zhora nadol sa darilo po minulé storočia dobre.

DENNETT: To nie je pravda, bola to jedna porážka za druhou. Zažili sme galileovskú porážku, kopernikovskú, darwinovskú a einsteinovskú. Oblasť nadprirodzeného sa zmenšovala. Niekedy bol tento ústup pôvabný, niekedy naopak.

V mojej filozofickej disciplíne nájdeme niekoľko storočí skutočne dobrej, hlbokaj a úžasnej práce v etike, ktorá je úplne sekulárna. Je tiež pochopiteľné, aj keď nie dosť často pripomínané, že ak chceme argumentovať v prospech zákona alebo zmeny v postoji k morálke, neargumentujeme na základe toho, čo hovorí Biblia, Korán alebo akýkoľvek iný starý text. Argumentujeme na sekulárnom základe. Sekulárna tradícia politických záležitostí a etiky sa rozrastá už niekoľko tisíc rokov.

REASON: Aj keď veľmi pomalým tempom v porovnaní s jediným ľudským životom. Faktom je, že ľudia sa stále sporia o tom, čo hovorí Korán alebo Biblia.

DENNETT: Nešlo to však vždy dozadu. Vracali sme sa aj naspäť, ale sekulárnemu rozumu sa darí veľmi dobre niekoľko tisíc rokov.

REASON: S ľavicou sa rozchádzate v otázke ľudskej prirodzenosti. Tradične tvrdí, že ľudská prirodzenosť je úplne tvarovateľná ako nejaká prázdna tabuľa, do ktorej môžeme vpísať akékoľvek kultúrne a politické aspirácie.

DENNETT: Prázdna tabuľa je nezmyselný mýtus a je zaujímavé pozorovať, ako ho živia niektorí ľavičiar aj pravičiar. Myšlienka, že ľudská prirodzenosť je neprispôsobiteľná, neprebádateľná a nemodelovateľná, je však tiež táranina.

REASON: Takže aby som to zhrnul: morálka sa vyvinula, aby sme sa preniesli cez naše sklony byť sebeckí a zameraní len na najbližší moment. Pomáha nám urobiť lepšie rozhodnutie v dlhodobej perspektíve.

DENNETT: Áno, to je pravda. Morálka je kultúrnym artefaktom slúžiacim na zlepšenie okolností, za ktorých musíme konať.

REASON: Ľudské bytosti sú teda stále sebecké, ale vypestovali sme si osvietenú formu sebeckosti. Môžeme porozumieť dôsledkom našich činov a kontrolovať ich.

DENNETT: V knihe je vtip Roberta Franka: zdá sa, že jediný spôsob, ako môžeme vyzerať morálni, je morálnymi naozaj byť.

REASON: Takže morálka sa vyvíja najmä preto, lebo ľudia z nej majú viacej výhod ako nevýhod.

DENNETT: Áno. Civilizácia je dobrá voľba.

z angličtiny preložila Marcela Herdová

MÝTICKÁ HROZBA GENETICKÉHO DETERMINIZMU

DANIEL C. DENNETT*

Je čas upokojiť naše mysle. Zamerajme sa teda na „prízrak genetického determinizmu“ a zažeňme ho raz a navždy. Podľa Stephena Jaya Goulda veria zástancovia genetického determinizmu tomu, že:

„Ak sme tým, čím sme, pretože sme k tomu boli naprogramovaní, tak sú tieto črty neodvratné. Prinajlepšom ich môžeme usmerňovať, ale nemôžeme ich zmeniť ani prostredníctvom vlastnej vôle, ani prostredníctvom vzdelávania alebo kultúry.“

Ak je toto genetický determinizmus, všetci si môžeme s úľavou vydýchnuť. Zástancovia genetického determinizmu totiž neexistujú. Nikdy som sa nestretol s niekým, kto by tvrdil, že vôľa, vzdelávanie a kultúra nemôžu zmeniť mnohé z našich geneticky zdedených črt, ba možno aj všetky. Moja genetická predispozícia ku krátkozrakosti je korigovaná tým, že nosím okuliare (ale musím ich chcieť nosiť); a mnohí ľudia, ktorí by inak trpeli nejakou genetickou chorobou, môžu donekonečna potláčať jej symptómy vďaka tomu, že budú informovaní o dôležitosti určitej diéty, alebo liekom na lekársky predpis, ktoré sú kultúrnym výdobytkom. Ak máte gén, ktorý vás disponuje k fenylketonúrii a chcete sa vyhnúť jej nepriaznivým účinkom, musíte jednoducho prestať jesť jedlo, ktoré obsahuje fenylalanín. To, čo je nevyhnutné, nezávisí od toho, či prevláda determinizmus, ale od toho, či môžeme alebo nemôžeme podniknúť isté kroky, ktoré by sa zakladali na informácii, ktorú dostaneme dostatočne včas, aby sme tieto kroky mohli podniknúť a vyhnúť sa tak predpokladanému poškodeniu.

Existujú dva predpoklady zmysluplnej voľby: existencia informácie a existencia cesty, ktorá nám umožní riadiť sa touto in-

formáciou. Bez jednej je tá druhá prinajlepšom neužitočná. Matt Ridley vo svojom vynikajúcom prehľade súčasnej genetiky udiera klinec po hlavičke, keď uvádza žiarivý príklad Huntingtonovej choroby, ktorá je „čistým fatalizmom, nijako neoslabilým variabilitou prostredia. Nič tu nezmôžu ani správny spôsob života, ani správne lieky, ani zdravé jedlo, milujúca rodina či veľké bohatstvo.“ Táto choroba je v ostrom protiklade so všetkými rovnako nežiadúcimi genetickými predispozíciami, s ktorými si dokážeme nejakou poradiť. A práve preto mnohí ľudia, ktorí majú v rodine predispozíciu k Huntingtonovej mutácii, si radšej nedajú urobiť test, ktorý by im s pravdepodobnosťou rovnajúcou sa istote povedal, či ju naozaj majú, alebo nie. Ale všimnite si, že ak sa raz v budúcnosti otvorí cesta liečbe Huntingtonovej mutácie, práve títo ľudia sa ako prví postavia do radu na test.

Hoci Gould a iní vyjadrili tvrdý nesúhlas s „genetickým determinizmom“, pochybujem, že si niekto myslí, že našu genetickú výbavu možno nekonečne korigovať. Vďaka môjmu chromozómu Y je napríklad absolútne vylúčené, aby som porodil. Tento fakt nemôžem zmeniť ani prostredníctvom svojej vôle, ani prostredníctvom vzdelávania alebo kultúry – aspoň nie počas trvania môjho života (ale kto vie, čo umožní ďalšie storočie vedeckých objavov?). Teda prinajmenšom v predvídateľnej budúcnosti niektoré moje gény budú určovať časti môjho osudu bez toho, že by som to mohol nejakou zmeniť. Ak má toto byť genetický determinizmus, potom sme jeho prívržencami my všetci, vrátane Goulda. Ak však odsunieme žarty nábob, zostanú nám prinajlepšom početné názorové rozdiely týkajúce sa toho, aký veľký zásah by bol potrebný na neutralizovanie určitej genetickej tendencie a, čo je ešte dôležitejšie, či by tento zásah bol oprávnený.

* Táto esej je upraveným úryvkom z knihy *Freedom Evolves*, ktorá vyšla vo februári 2003 vo vydavateľstve Viking.

Toto sú dôležité morálne a politické otázky, ale často sa o nich takmer nedá pokojne a rozumne diskutovať. Okrem toho, čo by malo byť také zlé na genetickom determinizme? Nie je náhodou environmentálny determinizmus rovnako hrôzostrašný? Predstavte si porovnateľnú definíciu environmentálneho determinizmu:

„Ak sme tým, čím sme, pretože sme k tomu boli vychovávaní a vzdelávaní v určitom kultúrnom prostredí, tak črty, ktoré nám toto prostredie vtláčilo, sú neodvratné. Prinajlepšom ich môžeme usmerňovať, ale nemôžeme ich zmeniť ani prostredníctvom vlastnej vôle, ani prostredníctvom ďalšieho vzdelávania alebo prijatia odlišnej kultúry.“

Často sa cituje (neviem nakoľko presne) nasledujúce tvrdenie jezuitov: „Dajte mi dieťa mladšie ako sedem rokov, a ja vám ukážem človeka.“ Napriek tomu, že toto tvrdenie je prehnané, aby bolo čo najpôsobivejšie, ťažko môžeme pochybovať o tom, že raná výchova a aj iné významné udalosti v detstve môžu mať výrazný vplyv na ďalší život. Existujú napríklad štúdie o tom, že ak vás v prvom roku života odvrhne vlastná matka, zvyšuje to pravdepodobnosť, že neskôr spáchate násilný trestný čin. Znovu však nesmieme urobiť tú chybu, že by sme zamieňali determinizmus s nevyhnutnosťou. Treba empiricky preskúmať – a toto sa môže meniť rovnako dramaticky v kontextoch prostredia ako v genetických kontextoch – či sa akokoľvek veľkým nežiadúcim následkom môžeme vyhnúť tým, že podnikneme určité kroky.

Predstavte si postihnutie známe ako „nerozumiem ani slovo po čínsky“. Ja sám ním trpím, a to výlučne vďaka vplyvom prostredia v mojom ranom detstve (moje gény s tým nemajú nič spoločné, aspoň nie priamo). Ak by som sa však presťahoval do Číny, čoskoro by som sa mohol „vyliečiť“, ak by som sa o to aspoň trochu snažil, hoci by som nepochybne naďalej a doživotne nosil hlboké a nemenné znaky

svojej deprivácie, očividné pre človeka, pre ktorého je čínština materinským jazykom. Ale istotne by som mohol byť v čínštine natoľko dobrý, že by som bol schopný niesť zodpovednosť za konanie pod vplyvom po čínsky hovoriacich ľudí, s ktorými by som prišiel do kontaktu.

Nie je pravda, že všetko čo nie je determinované našimi génmi musí byť determinované našim prostredím? Čo iné ešte existuje? Existuje Príroda a existuje Výchova. Existuje ešte nejaké tajomné X, ktoré tiež prispieva k tomu, čím sme? Je tu ešte Náhoda. Šťastie. Táto dodatočná prísada je dôležitá, ale nemusí pochádzať z kvantových hlbín našich atómov alebo z akejsi vzdialenej hviezdy. Stretávame sa s ňou všade v našom hlučnom svete a nevieme, kedy sa na nás šťastie usmeje, a kedy sa od nás šťastie odvráti; automaticky vyplňa medzery špecifikácie, ktoré nevyplnili naše gény, ani výrazné zdroje vplyvov z nášho prostredia. Toto je očividné najmä v spôsobe, ako sú utvárané trilióny spojení medzi našimi mozgovými bunkami. Už roky vieme, že ľudský genóm, hoci rozsiahly, je príliš malý na to, aby vo svojich genetických receptoch dokázal špecifikovať všetky spojenia, ktoré sa medzi neurónmi utvárajú. Gény iba špecifikujú procesy, ktoré uvádzajú do pohybu obrovský populačný rast neurónov, ktorých je mnohonásobne viac ako naše mozgy prípadne použijú. Tieto neuróny potom náhodne (samozrejme pseudonáhodne) vysielajú exploračné vetvy, pričom mnohé z nich sa spoja s ďalšími neurónmi spôsobmi, ktoré sú zjavne užitočné (sú zachytiteľné prostredníctvom neuvedomovaných procesov „orezávaní“ neurónov a ich spojení, tzv. *brain-pruning*).¹

Tieto víťaziace spojenia zväčša prežijú, zatiaľ čo strácajúce spojenia odumrú a sú odbúrané tak, že ich časti sa môžu recyklovať o niekoľko dní neskôr v ďalšej generácii perspektívneho neurónového rastu. Toto

selektívne prostredie vo vnútri mozgu (najmä vo vnútri mozgu fetusu ešte dlho predtým ako príde do styku s vonkajším prostredím) nešpecifikuje konečné spojenia o nič viac ako gény. Výrazné vplyvy v génoch ako aj v prostredí, v ktorom sa organizmus vyvíja síce ovplyvňujú a „orezávajú“ rast, ale ešte veľmi veľa zostáva dielom náhody.

Keď bol nedávno opísaný ľudský genóm a zistilo sa, že máme asi „len“ 30 000 génov (podľa dnešných predstáv o tom ako identifikovať a počítať gény), a nie 100 000, ako sa domnievali niektorí odborníci, tlačou prebehol zábavný povzdych úľavy. Uf! „My“ nie sme iba produktmi našich génov, „my“ prispievame ku všetkým tým špecifikáciám, ktoré by inak tých 70 000 ďalších génov v nás „predurčilo“! Nieкто by sa však mohol opýtať, ako to asi máme robiť? Nie sme v rovnakej miere ohrození aj naším hrôzostrašným prostredím, zlomyseľnou starou Výchovou a jej úkladnými technikami indoktrinácie? Keď si Príroda a Výchova urobia svoju prácu, zostane ešte niečo, čo by som mohol byť ja?

Záleží vôbec na tom, aká je rovnováha, ak si naše gény a naše prostredie (vrátane náhody) aj tak rozdelia korisť a „určujú“ naše charaktery? Možno sa zdá, že prostredie je benígnejším zdrojom determinácie, pretože „prostredie môžeme napokon zmeniť“. To je síce pravda, ale zmeniť nemôžeme minulé prostredie nejakej osoby takisto ako nemôžeme zmeniť jej rodičov. Navyše, úpravy prostredia v budúcnosti môžu rovnako silne podliehať predchádzajúcim genetickým, aj environmentálnym obmedzeniam. Dnes sa bližime k tomu, že už čoskoro dokážeme upraviť

budúcnosť našich génov takmer rovnako ako budúcnosť nášho prostredia.

Predstavte si, že viete, že jedno z vašich detí bude mať problém, ktorý možno zmierniť buď úpravou jeho génov, alebo úpravou jeho prostredia. Môže existovať množstvo právoplatných dôvodov, prečo uprednostniť jeden spôsob liečby pred druhým, ale určite nie je jednoznačné, že jedna z týchto možností by mala zvíťaziť či už z morálnych alebo metafyzických dôvodov. Predstavte si imaginárny prípad, ktorý možno čoskoro predstihne realita. Ste Inuit, ktorý je z celej duše presvedčený, že život za polárnym kruhom je jediný život, ktorý má zmysel žiť. Predstavte si, že vám povedia, že vaše deti budú geneticky zle vybavené pre život v takomto prostredí. Môžete sa presťahovať do trópov, kde sa deťom bude žiť dobre – ale za cenu, že sa vzdáte ich environmentálneho dedičstva – alebo môžete upraviť ich genómy, čo by im umožnilo aj naďalej žiť v arktickom svete, ale za cenu (ak to má vôbec nejakú cenu) straty určitých aspektov ich „prírodného“ genetického dedičstva.

Teraz nejde o determinizmus, či už genetický, environmentálny alebo obidva dohromady. Ide o to, čo môžeme zmeniť bez ohľadu na to, či náš svet je alebo nie je deterministický. Fascinujúci pohľad na pomýlenú otázku genetického determinizmu ponúka Jared Diamond vo svojej skvelej knihe *Guns, Germs, and Steel* (1997)². Diamond si kladie otázku, na ktorú aj sám vyčerpávajúco odpovedá, a síce prečo „západní“ ľudia (obyvatelia Európy alebo Eurázie) dobyli, kolonizovali a inak ovládli ľudí z „tretieho sveta“, a nie naopak. Prečo napríklad obyvatelia Severnej a Juž-

1 Dieta má pri narodení oveľa viac neurónov a axónov než dospelý človek. Ak nie sú stimulované, počas vývinu mnohé z nich zahynú. Brain-pruning je teda akési formovanie a orezávanie neurónov a ich sietí v mozgu vzhľadom na stimuláciu, ktorú dostávame z prostredia. Bunky, ktoré sa nepoužívajú buď odumrú, alebo sa zaangažujú do činnosti susediaceho značne stimulovaného centra.

2 Vyšlo v češtine v preklade Zdeňka Urbana, pod názvom *Osudy lidských společností*, s podtitulom *Střelné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii*. Colombus, Praha 2000.

nej Ameriky alebo Afriky nevytvorili svetové ríše vďaka tomu, že by napadli, vyvraždili a zotročili si Európanov?

Je odpoveď... genetická? Ukazuje nám veda, že konečný zdroj západnej nadvlády je v našich génoch? Keď sa ľudia prvý raz stretnú s touto otázkou, mnohí – dokonca aj vysoko sofistikovaní vedci – hneď rýchlo uzavrujú, že už len to, že Diamond vôbec otvára túto otázku dokazuje, že musí zastávať nejakú hroznú rasistickú hypotézu o európskej genetickej nadradenosti. Sú týmto podozrením takí vydesení, že nedokážu pochopiť fakt (ktorý Diamond musí dôkladne vysvetliť, ak ho chce urobiť úplne zrozumiteľným), že hovorí presný opak: tajné vysvetlenie neleží v našich génoch, aspoň nie v ľudských, ale do veľkej miery sa v génoch nachádza. Sú to gény rastlín a zvierat, ktoré boli divými predkami všetkým zdomácnených druhov ľudského poľnohospodárstva.

Väzenskí dozorcovia majú nasledovné pravidlo, založené na skúsenosti: ak sa niečo môže stať, stane sa to. Myslia tým, že akúkoľvek medzeru v bezpečnosti, akýkoľvek nedostatočný zákaz alebo dozor alebo akúkoľvek slabinu v oplotení väzni čoskoro vyňuchajú a naplno využijú. Prečo? Objasnenie tkvie v intencionálnom stanovisku: väzni sú intencionálne systémy, ktoré sú bystré, majú zdroje a sú frustrované. Ako také hromadia veľké množstvo informovanej túžby a voľného času, v ktorom môžu skúmať svoje svety. Ich vyhľadávací postup bude veľmi dobrý a vyčerpávajúci a dokážu rozoznať tie najlepšie kroky od tých len o niečo horších. Možno sa spoľahnúť na to, že nájdu všetko, čo sa nájsť dá.

Diamond vysvetľuje toto isté pravidlo, pričom predpokladá, že ľudia kdekoľvek na svete boli vždy rovnako bystrí, šetrní, oportunistickí, disciplinovaní, predvídať a ukazujú, že vždy naozaj našli to, čo sa nájsť dá. Pri prvom dobrom odhade možno povedať, že

všetky zdomácniteľné divé druhy boli naozaj zdomácnené. Dôvod, prečo obyvatelia Eurázie tak rýchlo začali s využívaním technológií spočíva v tom, že rýchlo začali s poľnohospodárstvom a to zasa bolo možné preto, lebo pred 10 000 rokmi boli medzi divými rastlinami a zvieratami v ich okolí ideálni kandidáti na zdomácnenie. Boli tu trávy, ktoré mali geneticky blízko k superrastlinám, ktoré mohli vzniknúť viac menej náhodou, a ktoré boli len o niekoľko mutácií vzdialené od veľkých výživných zŕn. Boli tu tiež zvieratá, ktoré vďaka svojej spoločenskej povahe mali geneticky blízko k zvieratám žijúcim v stádach, ktoré možno ľahko chovať v zajatí. (Na západnej pologuli trvalo dlhšie, kým zdomácnela kukurica, čo bolo čiastočne preto, že od svojich divých predkov musela prejsť väčšiu genetickú vzdialenosť).

Samozrejme, kľúčová časť udalostí výberu, ku ktorým dochádzalo na tomto svete ešte pred vznikom modernej agronómie bolo to, čo Darwin nazýval „neuvedomovaný výber“, teda do veľkej miery mimovoľná a celkom iste neinformovaná tendencia implicitne prítomná vo vzorcoch správania ľudí, ktorí mali iba veľmi úzku predstavu o tom, čo vlastne robia a prečo. Náhodné udalosti biogeografie a teda prostredia boli hlavnými príčinami, obmedzeniami, ktoré „určovali“ príležitosti ľudí kdekoľvek na svete. Vďaka tomu, že obyvatelia Eurázie tisícročia žili v blízkosti mnohých druhov domácich zvierat, vyvinuli si imunitu voči rôznym chorobným patogénom, ktoré preskakovali zo zvieracích na ľudských hostiteľov – tu zohrali ľudské gény významnú a nespochybniteľnú úlohu – a keď vďaka technológiám dokázali prekonávať veľké vzdialenosti a stretávať sa s inými ľuďmi, ich bacily narobili oveľa viac škody ako ich strelné zbrane a oceľ.

Čo povedať o Diamondovi a jeho téze? Je strašným zástancom genetického determinizmu alebo strašným zástancom envi-

ronmentálneho determinizmu? Samozrejme, nie je ani jedným, ani druhým, pretože obidva tieto druhy bubákov sú rovnako mýtické ako vlkodlaci. Tým, že znásobil naše informácie o rozličných príčinách obmedzení, ktoré limitujú naše súčasné možnosti, znásobil tiež naše schopnosti vyhnúť sa tomu, čomu sa chceme vyhnúť a predísť tomu, čomu chceme predísť. Poznanie úlohy našich génov a génov iných druhov, ktoré žijú okolo nás nie je nepriateľom ľudskej slobody, ale jedným z jej najlepších priateľov.

Z angličtiny preložila Barbara Láštiová

JA AKO NARATÍVNE ŤAŽISKO DANIEL DENNETT *

Čo je *Ja*? Na túto otázku sa pokúsim odpovedať analógiou s niečím omnoho jednoduchším, s niečím, čo nie je ani zďaleka také tajomné ako *Ja*, má s ním však niektoré spoločné vlastnosti.

Mám na mysli *ťažisko* objektu.

V newtonovskej fyzike je ťažisko spoľahlivým pojmom. Nie je to však atóm, ani nejaká elementárna častica alebo akýkoľvek iný fyzikálny objekt sveta. Ťažisko je nehmotné, nemá farbu, a až na časovo-priestorové umiestnenie nemá vôbec žiadne fyzikálne vlastnosti. Je dobrým príkladom toho, čo by Hans Reichenbach nazval abstraktom. Ťažisko je čisto abstraktný objekt, môžeme o ňom povedať, že je teoretickou fikciou. Nepatrí k reálnym veciam, ktoré by popri atómoch vytvárali svet. Je to však fikcia, ktorá má vo fyzike presne vymedzenú, popísanú a zaužívanú úlohu.

Pripomeniem vám, ako silne zakorenená a prirodzená je idea ťažiska. Predstavte si stoličku. Stolička má, rovnako ako všetky ostatné fyzikálne objekty, ťažisko. Ak ju za-

čnete nakláňať, viete viac-menej presne povedať, kedy začne padať, alebo kedy sa vráti do pôvodnej polohy, keď ju pustíte. Vo vytváraní predikcií, ktoré sa týkajú ťažisk a vymyšľaní vysvetlení, kedy a prečo veci padajú, sme všetci celkom úspešní. Položte knihu na stoličku, tá má tiež, rovnako ako stolička, ťažisko. Ak ju začneme posúvať cez okraj stoličky, vieme, že v určitom momente spadne. Nastane to vtedy, keď sa jej ťažisko posunie mimo svojho podporného základu (ktorým je sedadlo stoličky). Všimnite si, že sama táto formulácia je vlastne tautologická, všetky jej kľúčové slová sú totiž vymedziteľné len prostredníctvom ďalších slov v tejto formulácii. Tá sa však stále môže objavovať vo vysvetleniach, ktoré vyzerajú ako kauzálne vysvetlenia. Pýtame sa: „Prečo tá lampa nespadne?“ a odpovedáme: „Pretože jej ťažisko je tak nízko“. Je to kauzálne vysvetlenie? Určite môže konkurovať vysvetleniam, ktoré sú jednoznačne kauzálne, napríklad: „Pretože je priklincovaná k stolu“ alebo „Pretože je zachytená drôťmi“.

S ťažiskami môžeme narábať. Môžem napríklad poľahky zmeniť ťažisko nádoby s vodou, ak z nej trochu vody odlejem. Napriek tomu, že je ťažisko čisto abstraktný predmet, má dráhu v priestore a čase, ktorú môžem svojimi činmi zmeniť. Ťažisko má vlastnú minulosť, ale tá môže zahŕňať niekoľko zvláštnych epizód. Aj keď sa posúva v rámci času a priestoru, nemusí byť tento pohyb kontinuálny. Ak by som napríklad na ucho nádoby zrazu prilepil žuvačku, posunulo by to ťažisko tejto nádoby z bodu A do bodu B, nemuselo by sa však pritom posúvať cez všetky body, ktoré sú medzi A a B. Ťažisko ako abstraktum nie je viazané obmedzeniami fyzikálneho pohybu.

Teraz pokladajme ťažisko za trošku komplikovanejší predmet. Dajme tomu, že by sme chceli sledovať dráhu ťažiska nejakého

* *Times Literary Supplement*, September 16-22, 1988

V: F. Kessel, P. Cole a D. Johnson, eds. *Self and Self-consciousness: Multiple Perspectives*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1992.

zložitého stroja, ktorý by mal veľa navíjajúcich zariadení, vačkových hriadeľov a piestových tyčí, napríklad parný motor nejakej jednokolky. Predpokladajme, že by nám naša teória o činnosti strojov umožnila presne zmapovať trajektóriu ťažiska tohto stroja. Predpokladajme tiež, že by sme zistili – čo je veľmi nepravdepodobné – že v tomto konkrétnom stroji je trajektória ťažiska úplne rovnaká ako trajektória nejakého konkrétneho atómu železa v hriadeľi tohto stroja. Keby sme aj prišli na takéto zistenie, bolo by chybou čo len uvažovať o hypotéze, podľa ktorej by bol ťažiskom stroja konkrétny atóm železa, resp. že by ťažisko a atóm by boli identické. To by bol kategoriálny omyl. Ťažisko je iba abstraktom, je to len fiktívny objekt. Keď však hovorím, že je fiktívne, nemyslím to znevažujúco, je to úžasný fiktívny objekt, ktorý má v serióznej fyzike úplne opodstatnené miesto.

Ja je tiež abstraktným objektom, teoretickou fikciou. Teória, ktorej prislúcha, nie je jadrová fyzika, ale niečo, čo by sme mohli nazvať odvetvím ľudovej fyziky. Pod vecnejším názvom to poznáme ako fenomenológiu či hermeneutiku, alebo vedu o duši (*Geisteswissenschaft*). Fyzik interpretuje správanie stoličky a používa teoretickú abstrakciu ťažiska, ktoré je pre neho veľmi užitočné pri popisovaní budúceho správania stoličky pri rôznych podmienkach. Hermeneutik alebo fenomenológ (alebo antropológ) vidí, že vo svete sa pohybujú nejaké komplikovanejšie objekty – ľudia a zvieratá – a stojí pred podobným problémom interpretácie. Teoreticky je jasné, ako by sme mali postaviť interpretáciu na centrálnej abstrakcii: každá osoba má okrem ťažiska aj *Ja*. V skutočnosti však musíme postulovať *Ja* aj pre nás samých. Teoretický problém sebainterpretácie je najmä taký ťažký a taký dôležitý, ako problém interpretácie druhých.

Ako sa teda *Ja* odlišuje od ťažiska? Je to omnoho komplikovanejší pojem. Pokúsím

sa ho objasniť pomocou analógie s iným typom fiktívneho objektu – fiktívnymi postavami z literatúry. Vezmite si Moby Dicka a otvorte si ho na prvej strane. Píše sa tam: „Volaj ma Išmael“. Koho máme volať Išmael? Melvilla? Nie, Išmaela máme volať Išmaelom. Melville vytvoril fiktívnu postavu s menom Išmael. Ak čítate ďalej, postupne sa dozvedáte čoraz viac o Išmaelovi, o jeho živote, presvedčeníach a túžbach, o jeho činoch a postojoch. Dozvieme sa o Išmaelovi oveľa viac, než nám Melville explicitne hovorí. Niečo sa môže dozvedieť implicitne, niečo extrapoláciou. Avšak za hranicami takejto extrapolácie sú fiktívne svety jednoducho neurčité. Zvážte teda nasledovnú otázku (požičanú z Truth and Fiction od Davida Lewisa, *American Philosophical Quarterly*, 1978, 15, s. 37 – 46). Má Sherlock Holmes tri nosné dierky? Odpoveď je samozrejme záporná, ale nie preto, že by Conan Doyle niekde hovoril, že nemá, alebo že má dve, ale preto, že sme oprávnení extrapolovať. Ak nám chýba dôkaz, aby sme si mysleli opak, môžeme predpokladať že Sherlock Holmes má normálny nos. Iná otázka: má Sherlock Holmes znamienko na ľavej lopatke? Odpoveďou na túto otázku nie je ani nie, ani áno. Na túto otázku nám nedovoľuje odpovedať nič z textu, alebo z pravidiel extrapolácie textu. Neexistuje jednoducho žiaden empirický fakt, na základe ktorého by sme sa mohli rozhodnúť. Prečo? Sherlock Holmes je totiž iba fiktívnou postavou, vytvorenou, alebo zloženou z textu a kultúry, na ktorej text vyrastá.

Táto neurčitosť je základnou vlastnosťou fiktívnych objektov a výrazne ich odlišuje od iného typu objektov, s ktorými sa vedci stretávajú, a to od teoretických entít, alebo toho, čo by Reichenbach nazval ilátá. Sú to odvodené entity, ako sú atómy, molekuly a neutrína. Logik by mohol povedať, že u fiktívnych objektov neplatí „princíp bivalencie“ . Znamená to, že pri ktoromkoľvek

konkrétnom človeku, živom či mŕtvom, existuje odpoveď (záporná alebo kladná) na to, či má na ľavej lopatke znamienko. Mal Aristoteles takéto znamienko? V tomto prípade existuje akýsi fakt, na ktorom by sme mohli postaviť našu odpoveď, aj keď by sme ho nikdy nemuseli odhaliť. V spojitosti s fiktívnymi postavami však na takúto otázku nemusí existovať žiadna odpoveď.

Môžeme si napríklad predstaviť nevzdelaného literárneho kritika, ktorý nechápe, že fikcia je len fikciou. Tento kritik má zvláštnu teóriu o tom, ako taká fikcia funguje. Myslí si, že pri tom, ako spisovateľ píše román, sa deje niečo vyslovene zázračné. Keď spisovateľ dáva slová na papier, takýto kritik hovorí (často počujeme niečo podobné, ale nie je to myslené doslovne), že spisovateľ vlastne vytvára svet. Rozhodujúcou skúškou tohto bizarného názoru je princíp bivalencie: keď nami predstavovaný kritik hovorí o fiktívnom svete, myslí tým zvláštny druh skutočného sveta, takého, v ktorom princíp bivalencie funguje. Takýto kritik môže byť naozaj zvedavý, či bol doktor Watson skutočne Moriartyho bratrancom z druhého kolena, alebo či sprievodca vlaku, ktorý zaviezol Holmesa a Watsona do Aldershotu, bol tým istým sprievodcom, s ktorým sa viezli späť do Londýna. Táto otázka samozrejme nemôže vyvstať ak rozumieme fikcii správne, zatiaľ čo analogické otázky o historických osobnostiach musia mať ánonie odpovede, aj keď na ne možno nikdy nebudeme môcť prísť.

Ťažiská ako fiktívne objekty vykazujú rovnaké črty. Majú len tie vlastnosti, ktoré im pripísala teória, ktorá ich vytvorila. Ak sa poškrabete na hlave a poviete: „Zaujíma ma, či by ťažiská mohli byť naozaj neutrónami!“, nepochopili ste teoretický status ťažiska.

Ako môžeme teraz tvrdiť, že *Ja* – napríklad vaše vlastné *Ja* – je podobné fiktívnej literárnej postave? Nie sú všetky fiktívne *Ja*, ich utvorenie, závislé od skutočných *Ja*?

Može to tak vyzeráť, ale budem sa snažiť dokázať, že je to len ilúzia. Vráťme sa späť k Išmaelovi. Je fiktívnou postavou, napriek tomu, že sa o ňom môžeme dozvedieť všetko. Môže sa nám zdať v niektorých ohľadoch skutočnejší ako mnoho našich vlastných priateľov. Potom si však povieme: Išmaela vytvoril Melville a Melville je skutočná postava – bol skutočná postava. Skutočné *Ja*. Neukazuje tento príklad to, že ak chceme vytvoriť fiktívne *Ja*, musí tak urobiť *Ja* skutočné? Osobne si myslím, že nie, ale ak vás mám presvedčiť, musíte si precvičiť predstavivosť.

Predovšetkým si predstavme niečo, čo niektorí z vás môžu pokladať za nemožné: stroj píšuci romány. Môžeme predpokladať, že je produktom výskumu umelej inteligencie: je to počítač, ktorý bol vytvorený a naprogramovaný na to, aby písal romány. Nebol však skonštruovaný, aby napísal nejaký konkrétny román. Ďalej môžeme predpokladať (ak vám to pomôže), že má k dispozícii obrovské množstvo informácií, ktoré môže pri písaní využívať a niekoľko, z časti náhodných, spôsobov, ako vytvoriť jadro príbehu a ako v ňom pokračovať. Teraz si predstavte, že jeho tvorcovia nečinne sedia a dohadujú sa, aký druh románu ich výtvor napíše. Zapnú ho a po chvíli vyjde z vysokorýchlostnej rinčiacej tlačiarne prvá veta: „Volaj ma Gilbert“. Ide o domnelú autobiografiu nejakého fiktívneho Gilberta, ktorý je fiktívnym, vytvoreným *Ja*, ale jeho tvorcovi nie je iné *Ja*. Samozrejme, že sú tu ľudskí tvorcovia, ktorí skonštruovali počítač, nevytvorili však Gilberta. Ten je výtvorom tvorivého procesu, v ktorom sa nevyskytujú vôbec žiadne *Ja*. Môžeme sa teda dohodnúť, že tento počítač nie je vedomým strojom či „mysliteľom“. Je to hlúpy stroj, má však schopnosť napísať obstojný román. (Ak si myslíte, že niečo takéto určite nie je možné, môžem vás len vyzvať, aby ste mi ukázali, prečo si to myslíte, a pozvať vás čítať ďalej, na konci už možno nebudete

mať záujem hájiť také pochybné tvrdenie).

Predstavme si teda, že z počítača vylezie celkom obstojný román. Všimnime si, že môžeme pri ňom vykonať rovnaký druh literárnej exegézy, ako pri akomkoľvek inom románe. Dokonca, ak by ste si z knižnice náhodne vybrali nejakú knihu, nemohli by ste s istotou povedať, či nebola napísaná nejakým takýmto strojom. (A ak ste Nový kritik, nemalo by vás to ani zaujímať.) Máte text a môžete ho interpretovať, tak sa dozviete o Gilbertových príhodách, živote a dobrodružstvách. Pri čítaní sa budú vaše očakávania a predpovede – rovnako ako pri spätnej interpretačnej rekonštrukcii – krútiť okolo centrálneho bodu, ktorým je fiktívna postava Gilberta.

Teraz chcem tento náš myšlienkový experiment trochu zamotať. Zatiaľ sme si predstavili román, Život a doba Gilberta, produkovaný počítačom, ktorý je iba akousi krabicou, umiestenou v rohu laboratória. Chcem tento príbeh trochu pomeniť. Budem predpokladať, že tento počítač má ruky a nohy, či lepšie povedané, kolesá. (nechcem ho príliš antropomorfizovať). Má televízne oko a dokáže sa pohybovať v priestore. Svoj príbeh tiež začína vetou „Volaj ma Gilbert“ a rozpráva nám román. Teraz si však všimnime, že ak spravíme trik, o ktorom Nový kritik hovorí, že by sme nikdy robiť nemali – pozrieme sa mimo textu – zistíme, že v reálnom svete existuje pravdivá interpretácia tohto textu. Dobrodružstvá Gilberta, fiktívnej postavy, sa zrazu nápadne, a nie náhodou ponášajú na dobrodružstvá tohto robota, ktorý sa pohybuje vo svete. Ak ho udriete po hlave bejzbolovou pálkou, krátko na to sa v Gilbertovom príbehu dočítate, ako ho udrel bejzbolovou pálkou niekto podobný vám. Keď sa Gilbert občas vymkne v šatníku, hovorí „Pomôžte mi!“. Ale komu? No, podľa všetkého Gilbertovi. Kto je však Gilbert? Je Gilbert robot, alebo čisto fiktívne *Ja*, ktoré tento robot vytvoril? Ak pomôžeme

Gilbertovi zo šatníka, pošle nám odkaz, v ktorom bude stáť: „Ďakujem, Váš Gilbert“. V tomto momente už nebudeme môcť ignorovať skutočnosť, že fiktívna dráha fiktívneho Gilberta sa zaujímavým spôsobom ponáša na „dráhu“ robota, ktorý sa pohybuje vo svete. Stále môžeme tvrdiť, že mozog robota, robotov počítač, o svete nevie naozaj nič, nie je to *Ja*. Je to len rinčiaci počítač, ktorý nevie čo robí. Nevie dokonca ani to, že vytvára nejaký fiktívny charakter. (To isté platí aj o vašom mozgu, ten tiež nevie, čo robí). Napriek tomu môžeme interpretovať vzory správania, ktoré kontroluje počítač, ako narastajúci životopis, ktorý hovorí o príbehu *Ja*. Nie sme to však len my, ktorí interpretujú. Robot-románopisec samozrejme interpretuje tiež: sám seba a poskytuje nám vlastný opis svojho konania v okolitom svete.

Túto analógiu by sme mali brať vážne. Materiálny filozof alebo neurovedec sa môže opýtať: „Kde je *Ja*“? Je však kategorickým omylom začať hľadať toto *Ja* v mozgu. Na rozdiel od ťažiska, ktorého jedinou vlastnosťou je pozícia v priestore a čase, *Ja* majú túto pozíciu určenú len veľmi približne. Jednoducho povedané, v normálnom prípade, ak sedia na lavičke v parku tri bytosti, sú tam tri *Ja*, všetky v rade a približne v rovnakej vzdialenosti od fontány, ktorá je naproti nim. Môžeme tiež použiť značne zastaralý obrat a hovoriť o tom, koľko je v parku duší. („Všetkých dvadsať duší, ktoré boli v záchrannom člne pri pravom boku lode sa zachránilo, ale tie, ktoré ostali na palube, zahynuli“).

Výskum mozgu nám síce môže umožniť lokalizovať *Ja* presnejšie, to nám však ešte nedáva dôvod predpokladať, že proces lokalizácie môže pokračovať donekonečna a že niekedy príde deň, keď povieme: „Tamtá bunka, tá presne v strede hippokampu (alebo kdekoľvek inde) – to je *Ja*!“

Samozrejme existuje veľký rozdiel medzi fiktívnymi charaktermi a nami samými.

Zdôrazníť by som chcel najmä ten, že s fiktívnym charakterom sa zvyčajne stretáme ako s *fait accompli*. Knihu treba napísať a vydať. Potom si ju prečítame. V tomto momente je pre spisovateľa už príliš neskoro, aby bližšie určil, čo je v románe neurčité, a na čo ste zvedaví. Dostojevský je mŕtvý, nemôžeme sa ho opýtať, čo ešte si Raskoľnikov myslel, keď sedel na policajnej stanici. Nemusí to ale byť takto so všetkými románmi. John Updike napísal tri knihy o Harrym Angstromovi: Králik, utekaj, Návrat králika a Králik je bohatý. Predstavme si, že tí z nás, ktorým sa prvá časť obzvlášť páčila, by sa spojili a zostavili zoznam otázok pre Updika – otázky o veciach, ktoré by sme si boli radi prečítali v jeho prvom románe, keď bývalá basketbalová hviezda Angstrom bol ešte mladý. Mohli by sme tieto otázky poslať Updikovi a požiadať ho, aby napísal ďalší román do série, ale tentoraz nepokračoval chronologicky. Rovnako ako *Alexandria quarter* od Lawrence Durrella, aj séria o Angstromovi by mohla zahŕňať ďalší román z jeho mladosti, keď ešte hrával basketbal, a táto časť by mohla odpovedať na naše otázky.

Všimnite si, čo by sme v takomto prípade neurobili. Nepovedali by sme Updikovi: „Povedzte nám odpovede, ktoré už dopredu viete, odpovede, ktoré sú dopredu zviazané s našimi otázkami. No tak, odhaľte nám všetky tie tajomstvá, ktoré ste doteraz ukrývali.“ Tiež by sme Updika nežiadali o to, aby podnikol nejaký výskum, ako by sme mohli napríklad požiadať autora viacväzového životopisu skutočnej osoby. Updika by sme požiadali, aby napísal, vymyslel pre nás, nový román na požiadanie. Ak by na to pristúpil, písaním nového románu by postavu Harryho Angstroma obohatil a presnejšie vykreslil. Prostredníctvom kreatívneho kroku sa môže niečo neurčité stať neskôr niečím určeným.

Takéto cvičenie predstavivosti s Updikom, teda pokus prinútiť ho napísať viacero

románov na požiadanie, aby sme dostali odpoveď na naše otázky, vlastne poznáme. Takýmto spôsobom narábame jeden s druhým, takí sme. Nemôžeme zmeniť tie časti našej minulosti, ktoré sú už dané, naše *Ja* sa však popri tom, ako reagujeme na spôsob, ktorým sa nás dotýka okolitý svet, stávajú ešte viac určitými. Je tiež samozrejme možné, aby nejaká osoba praktizovala auto-hermeneutiku, interpretáciu vlastného *Ja*, a najmä, aby sa vracala do minulosti a premýšľala o nej, o svojich spomienkach, prehodnocovala a prepisovala ich. Tento proces „fiktívnu“ postavu skutočne mení. Postava, ktorou ste, sa začína značne odlišovať od tej predchádzajúcej, je určitou v istých ohľadoch, v ktorých predtým nebola, podobne aký by bol Harry Angstrom, keby Updike o ňom dopísal druhý román ako o mladom mužovi. Bola by to úplne záhadná a kúzelná vyhládka (a teda niečo, čo by nik nemal brať vážne), ak by *Ja* bolo čímkoliev iným, než abstraktom.

Objasním to na jednej, či viacerých črtách spomínaného myšlienkového experimentu s Updikom. Ten môže na našu požiadavku zareagovať pozitívne, ale môže sa ukázať, že je zábudlivý. Koniec koncov, odvtedy čo napísal prvý diel, ubehlo veľa rokov. Možno sa mu nechce znova vracat späť a dôkladne si to opäť prečítať, a keď dopíše nový román, môže sa ukázať, že je nekonzistentný s prvým. Môže sa napríklad stať, že Harry bude na dvoch miestach naraz. Keby sme si chceli vyjasniť, čo sa po pravde stalo, upadali by sme do omylu, že nijaký pravdivý príbeh neexistuje. Išlo by jednoducho len o nedostatok koherencie všetkých údajov, ktoré sme o Harrym mali. Keďže je však Harry fiktívnym charakterom, nepoklepkávali by sme si na čelo v údive, hovoriac pritom: „Ó môj bože! Vo vesmíre je trhlina, našli sme protirečenie v prírode!“ Ak ide o fikciu, možno si veľmi ľahko protirečiť, fiktívna postava môže mať protirečivé vlastnosti, práva preto, lebo je len fik-

tívnou postavou. Pre nás sú však takéto protirečenia neznesiteľné a keď sa pokúšame niečo alebo niekoho interpretovať, dokonca aj fiktívnu postavu, zvyčajne ju bifurkujeme, aby sme tak rozpor vyriešili.

Zdá sa, že skutočným ľuďom sa niečo podobné stáva zriedka. Zvážme údaje pravdivé prípady zaznamenané v *The three faces of Eve* a v *Sybil* (Corbett H. Thigpen a Hervey Cleckly, *The three faces of Eve*, McGraw Hill, 1957, a Flora Rheta Schreiber, Warner paperback, 1973). Zdá sa, že tri tváre Evy boli tvármi troch rozličných osobností a žena vykreslená v *Sybil* mala veľa rozličných *Ja*. Ako tomu môžeme rozumieť? Ponúkam jedno riešenie – vážne, skeptické, obľúbené niekoľkými psychoterapeutmi, s ktorými som o podobných prípadoch hovoril: keď *Sybil* išla navštíviť svojho psychoterapeuta po prvý krát, nebola niekoľkými rôznymi ľuďmi v jednom tele. Bola prístrojom pišucim romány, ktorý sa náhodou stretol s vynachádzavým a nadšeným čitateľom, ktorý kládol množstvo otázok. Spolu pracovali – celkom nevinne – na písaní ďalších a ďalších kapitol nového románu. Keďže *Sybil* bola samozrejme akýmsi žijúcim románom, vyšla a zapojila sa s týmito novými *Ja*, vytvorenými viac menej na požiadavku horlivého terapeuta, do sveta.

Podľa môjho názoru je takýto pohľad až príliš skeptický. Populačnú explóziu nových postáv, ktorá zvyčajne nasleduje po začatí psychoterapie u ľudí s mnohopočetnou poruchou osobnosti, môžeme pravdepodobne vysvetliť podobným spôsobom, ale v niektorých prípadoch existujú celkom presvedčivé dôkazy, že mnohopočetnosť *Ja* (dve, tri alebo štyri povedzme) sa začala už predtým, než psychoterapeut urobil „čítanie“. V každom prípade je *Sybil* len zarážajúcim patologickým príkladom niečoho celkom normálneho, istého vzoru správania, ktorý môžeme nájsť v nás samých. Všetci sme občas konfabulátormi, ktorí

rozprávajú svoj životný príbeh, pričom veľmi nedbajú na otázku pravdivosti. Prečo sa ale takýmto spôsobom správame? Prečo sme všetci takýmto zaťaťmi a tvorivými pisateľmi autobiografií? Ako poznamenal (a to je nesporné) Umberto Maturana: „Všetko čo je povedané, je povedané jedným užívateľom jazyka druhému, ktorým môže byť on sám“. Prečo by sa však niekto mal rozprávať sám so sebou? Prečo to nie je úplne zbytočná činnosť, podobne ako pokúšať sa zodvihnúť sám seba?

Hlavným záchytným bodom je istý druh fenoménov, ktoré objavil Michael Gazzaniga. Tie sa dotýkali zriedkavo sa vyskytujúcich jednotlivcov – „osôb s rozdeleným mozgom“ – ktorých corpus callosum sa chirurgicky oddelil a tak vznikli dve, z veľkej časti nezávislé, kortikálne hemisféry, ktoré môžu byť príležitostne informované o aktuálnom okolitom dianí rozdielne. Rozdeľuje tento zásah *Ja* na dve? Pacienti po operácii spravidla nevykazujú žiadne znaky psychického rozštiepenia, iba za niektorých zvláštnych podmienok sa zdajú byť menej jednotní ako vy alebo ja. Podľa Gazzanigu toto neukazuje, že pacienti si zachovali svoju jednotu, ktorú mali pred operáciou, ale skôr to, že jednota normálneho života je ilúziou.

Podľa Gazzanigu nie je normálna myseľ jedným celkom, ale skôr problematickým zväzkom niekoľkých, čiastočne autonómnych systémov. Všetky časti mysle nie sú rovnako prístupné jedna druhej v akomkoľvek momente. Tieto moduly alebo systémy majú niekedy vnútorné problémy s komunikáciou, ktoré vynachádzavo riešia rôznymi okľukami. Ak je to pravda (a ja si myslím, že je), môže nám to poskytnúť odpoveď na najtajomnejšiu otázku o vedomom myslení: na čo je dobré? Takáto otázka si priamo vyžaduje evolučnú odpoveď, tá však samozrejme bude musieť byť špekulatívna (a nie je pri nej teraz rozhodujúce, či genetická evolúcia a prenos končí

a nastupuje kultúrna evolúcia a prenos).

Na začiatku sú – podľa Juliana Jaynesa (*The Origins of Consciousness in the Breakdown of Bicameral Mind*, Boston: Houghton Mifflin, 1976) ktorého vysvetlenie prijímam – užívatelia jazyka, naši predkovia, ktorí neboli naozaj vedomí. Rozprávali síce, ale skôr zo seba iba niečo vyškli, bolo to v podstate čosi podobné rituálu včelieho tanca alebo tomu, ako medzi sebou komunikujú počítače. Istotne to nebola vedomá komunikácia. Keď mali naši predkovia problém, občas „požiadali“ o pomoc (viacmenej ako keď Gilbert hovoril „Pomôžte mi!“, keď bol zamknutý v šatníku) a občas tam bol naokolo niekto, kto ich mohol počuť. Vypestovali si teda návyk žiadať o pomoc, a najmä klásť otázky. Kedykoľvek nemohli prísť na to, ako vyriešiť určitý problém, položili otázku, ktorú neadresovali nikomu konkrétnemu a mohol im odpovedať ktokoľvek, kto bol nablízku. Tiež si vypestovali zvyk odpovedať pri takýchto príležitostiach na položenú otázku, a to najlepšie ako mohli.

Potom jedného dňa niektorý z našich predkov položil otázku v zdanlivo nevhodnej situácii, naokolo totiž nebolo nikoho, kto by ho mohol počuť. Svoju otázku napodiv počul, čo pôsobilo ako stimul, aby vymýšľal odpoveď, na ktorú zaiste aj prišiel. Ustanovil, bez toho, aby si všimol čo urobil, komunikačné spojenie medzi dvoma časťami svojho mozgu, medzi ktorými bol, z nejakého záhadného biologického dôvodu, problém v spojení. Jeden komponent mysle narazil na problém, ktorý mohol iný komponent vyriešiť, chýbalo len, aby ten prvý mohol problém postaviť pred druhý! Vďaka návyku pýtať sa prišiel náš predok na spôsob prenosu prostredníctvom uší. Aký to objav! Niekedy môže mať hovorenie so samým sebou a počúvanie sa ohromujúci efekt, ktorý by sme inak nedosiahli. Všetko, čo potrebujeme na to, aby sme tejto myšlienke dali zmysel, je hypotéza, že mo-

duly mysle majú odlišnú kapacitu a tiež spôsob, ktorým vykonávajú veci. Súčasne nie sú medzi sebou úplne prístupné. Za takýchto okolností by mohlo platiť, že problém môžeme vyriešiť tak, že ním potrápime svoje uši, a tak prinútíme tú časť mozgu, ktorá je najúčinnjšie stimulovaná počutím otázky, aby na probléme zapracovala. Potom niekedy zistíme, že odpoveď ktorú hľadáme, máme na jazyku.

Toto by mohlo stačiť na posilnenie evolučného vysvetlenia (ktoré môže byť rovnako dobre prenášané len kultúrne), ako sme sa začali rozprávať so sebou samými. Ako však poznamenali mnohí autori, vedomé myslenie sa zdá byť – aspoň jeho veľká časť – variantom privátneho rozprávania samého so sebou, ktoré je obzvlášť účinné. Z tohto už potom ľahko vykúzlime evolučný posun smerom k mysleniu. Stačí nám predpokladať len to, že cesta, okruh, ktorý po prvýkrát prechádzal cez ústa a ucho, sa skrátil. Ľudia „zistili“, že konkrétna vokalizácia a následné počutie boli v podstate neefektívnou časťou okruhu. Okrem toho, ak boli naokolo iní ľudia, ktorí mohli počuť čo hovoríte, mohli ste prezradiť viac informácií, než ste chceli. Vyvinul sa teda návyk subvokalizácie, ktorá sa zasa mohla zjednodušiť do vedomého, verbálneho myslenia.

V posmrtno vydanéj knihe *On Thinking* (ed. Konstantim Kolenda, Totowa New Jersey, Rowman and Littlefield, 1979) sa Gilbert Ryle pýta: „Čo robí Le Penseur?“. Pre behavioristov ako Ryle to predstavuje skutočný problém. O čo tu môže ísť? Ironicky, Ryle ako superbehaviorista prišiel s niekoľkými veľmi prefikávanými riešeniami. Vedomé myslenie, tvrdil Ryle, by malo byť chápané ako vzor sebaučenia, alebo lepšie povedané, vzor sebaučenia a tréningu. Ryle nepovedal veľa k tomu, ako by mohol takýto sebaučenie fungovať, nejaké prvotné pochopenie však môžeme získať uznaním predpokladu, že nie sme kapitánmi našej

lode, že neexistuje žiadne vedomé *Ja*, ktoré by bezproblémovo velilo myslí. Skôr sme trocha rozdelení, nejednotní. Moduly, z ktorých sa skladáme musia konať oportunistickými, ale úžasne vynaliezavými spôsobmi, aby tak vytvorili aspoň nejakú behaviorálnu jednotu, ktorá je potom zosilnená ilúziou väčšej jednoty.

Gazzanigov výskum odkrýva, niekedy v prenikavých detailoch, ako to musí fungovať. Zvážme niektoré z jeho dôkazov, ktoré ukazujú, ako mimoriadne kreatívna je pravá hemisféra (niečo v nej), ak stojí pred komunikačným problémom. V jednej skupine experimentov mali osoby s rozdeleným mozgom ľavou rukou načiahnuť do zavretej tašky a ohmatať objekt, ktorý mali potom identifikovať verbálne. Zmyslové nervy v ľavej ruke vedú do pravej hemisféry, kým kontrola reči je v ľavej hemisfére, pre väčšinu z nás to však nie je problém. U normálnej osoby ľavá ruka vie, čo robí pravá, vďaka corpus callosum, ktoré umožňuje, že obe hemisféry sú navzájom informované o činnosti tej druhej. Pravá hemisféra dostáva informácie o predmete ktorého sa dotýka ľavá ruka, naopak ľavá hemisféra, ktorá kontroluje reč, by mala túto identifikáciu prezentovať verejne. Pri osobách s rozštiepením však bolo zjednocujúce spojivo medzi obojma hemisférami odstránené. Takže tá časť, ktorá vie rozprávať nevie čo sa deje, a tá časť, ktorá vie, nemôže navonok vyjadriť svoje poznanie.

Tento problém sa však dá vyriešiť rafinovaným spôsobom, na ktorý pacienti s rozdeleným mozgom prišli. Kým bežné hmatové vnemy sú reprezentované kontralaterálne – signály idú do opačnej hemisféry – signály o bolesti sú tiež reprezentované ipsilaterálne. To znamená, že vďaka spôsobu, ktorým je nervový systém prepojený, stimuly bolesti prechádzajú do oboch hemisfér. Predstavme si, že objekt v taške je ceruzka. Pravá hemisféra niekedy použije veľmi šikovnú taktiku: držte ceruzku v ľavej

ruke tak, že sa vám jej hrot zabára do dlane. To spôsobuje bolesť, a tak sa ľavá hemisféra dozvie, že v taške je nejaký ostrý predmet, čo stačí na to, aby človek začal hádať. Pravá hemisféra bude usmievaním a inými kontrolovateľnými signálmi vysielat „teplejšie“ a „mám to“ a zakrátko bude „subjekt“ – zdanlivo zjednotený „jediný obyvateľ“ tela – môcť povedať správnu odpoveď.

Buď si teda osoby s rozštiepením mozgu vyvinuli toto výnimočné nadanie ako reakciu na operáciu, kvôli ktorej sa ocitli pred radikálnym problémom prístupnosti, alebo operácia len odhaľuje – ale nevytvára – toto virtuózne nadanie, ktoré môžeme nájsť aj u ľudí, čo chirurgický zákrok nepodstúpili. Gazzaniga tvrdí, že najrozumnejšie je skúmanie druhej hypotézy. To znamená, že všetci sme virtuóznymi románopiscami, ktorí sa zapájajú do rôznych druhov správania, viac menej jednotného, ale niekedy nezjednoteného, ktorému vždy dávame tú najlepšiu „tvár“. Všetkému, čo máme, sa pokúšame dať koherentnú podobu v jednom dobrom príbehu. Týmto príbehom je naša autobiografia.

Hlavnou fiktívnou postavou v centre tejto biografie je naše vlastné *Ja*. Ak chcete stále vedieť, čím *Ja* skutočne je, dopúšťate sa kategorického omylu. Koniec koncov, ak sa vážne poškodí systém kontroly správania u nejakej osoby, môže z toho vyplývať, že najlepší hermeneutický príbeh, ktorý môžeme o danom jedincovi vyrozprávať je ten, že jeho telo „obýva“ viac ako len jedna postava. To je celkom možné pri takom pohľade na *Ja*, aký som prezentoval: nevyžaduje žiadne efektné metafyzické zázraky. Môžeme objaviť viacnásobné *Ja* v človeku rovnako ľahko, ako by sme mohli objaviť ranného mladého Harryho a neskorého mladého Harryho v Updikových románoch, ktoré sme si predstavovali. Musíme si uvedomiť, že príbeh nie je koherentný vzhľadom na jedno *Ja*, ale (a tak je koherentný omnoho lepšie) vzhľadom na

dva imaginárne odlišné body.

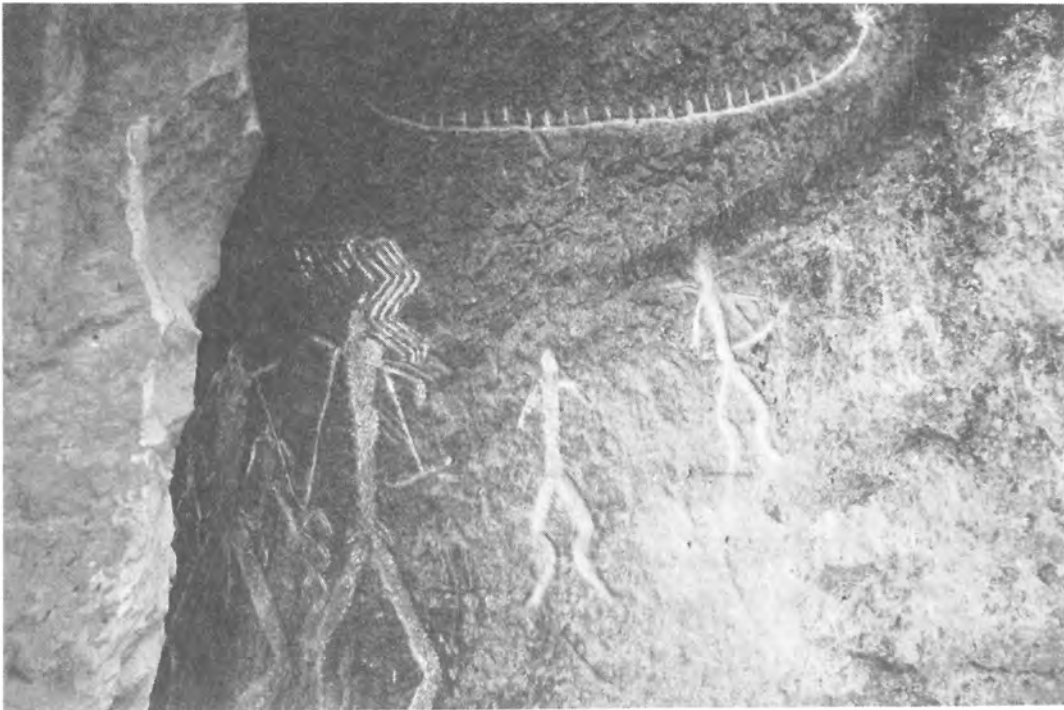
Niekedy sa stretávame s psychickými poruchami, alebo chirurgicky vytvorenou nejednotou, pričom jediným možným spôsobom ako to interpretovať a dať tomu zmysel je postulovanie dvoch ťažísk, dvoch *Ja*. Nevytvárame, ani neobjavujeme pri tom nejakého ducha. Vytvárame jednoducho ďalšiu abstrakciu. Je to abstrakcia, ktorú používame ako časť teoretického aparátu, aby sme pochopili, predpovedali a dali význam správaniu niektorých veľmi komplikovaných vecí. Nie je prekvapivé, že tieto abstraktné *Ja* sa zdajú byť tak mohutné a skutočné. Existujú oveľa komplikovanejšie teoretické entity než je ťažisko. Pamätajme aj na to, ako silne si uvedomujeme prítomnosť ťažiska, keď s ním začneme narábať. Nikto však ťažisko nikdy nevidel, a ani nevidia. Aj pri *Ja* platí, ako poznamenal David Hume, že ho nikto nikdy nevidel.

„Čo sa mňa týka, keď sa naj dôvernejšie ponorím do toho, čo nazývam sebou samým, vždy narazím na nejaký konkrétny vnem, tepla či chladu, svetla či tieňa, lásky

či nenávisťi, bolesti či potešenia. V nijakom okamihu nemôžem zachytiť seba samého bez vnemu a okrem vnemu ani nič iné nemôžem spozorovať... Ak si ktokoľvek, na základe vážnej reflexie zbavenej predsudkov myslí, že má odlišnú predstavu o sebe samom, musím povedať, že ho nemôžem ďalej presviedčať. Môžem len pripustiť, že môže byť rovnako ako ja v práve a že sa v tejto konkrétnej veci podstatne líšime. Nieкто môže možno vnímať niečo jednoduché a trvalé, čo nazýva sebou samým, no ja som si však istý, že vo mne žiaden takýto základ nie je.“ (Rozprava o ľudskej prirodzenosti, I, IV, s. 6.)

(Tento článok vychádza z mojich stručných poznámok z Houston Symposium (1983) o povahe *Ja* a vedomia. Do značnej miery a bez špecifických citácií ťažím aj z niekoľkých svojich nedávnych prác, kde sú témy, ktoré tu uvádzam, rozpracované detailnejšie. Odvolávky na ne môžete nájsť v mojej knihe *Intentional Stance*, MIT Press, 1987)

z angličtiny preložila Marcela Herdová

KATEGÓRIA – BRAJTI

DANIEL C. DENNETT

New York Times 12. júla 2003

Nastal čas, aby sme my – brajti – vystúpili z ilegality. Kto je to „brajt“? Brajt je osoba, ktorej pohľad na svet nie je založený na viere v nadprirodzené javy, ale na poznatkoch prírodných vied. My brajti neveríme na duchov alebo v škriatkov, na veľkonočného zajka či v Boha. Na mnohých veciach sa nezhodneme a máme široké spektrum názorov na morálku, politiku alebo zmysel života, ale všetci sme zajedno v tom, že neveríme na čiernu mágiu ani v posmrtný život.

Termín „brajt“ vymysleli prednedávnom dvaja brajti zo Sakramenta v Kalifornii. Mali pocit, že naša spoločenská skupina, ktorej korene siahajú do čias osvietenstva, ak nie ešte ďalej, by zniešla vylepšenie imidžu, a nový názov by jej mohol pomôcť. Nemýľte si to podstatné meno s prídavným menom (ktoré v angličtine znamená „bystrý, šikovný“ [pozn. prekl.]): tvrdenie „som brajt“ nie je samochvála, ale hrdé deklarovanie zvedavého pohľadu na svet.

Je celkom možné, že ste brajt. Ak nie, určite sa s brajti denne stretávate. To preto, že sme všade: sme doktori, zdravotné sestry, policajti, učitelia, strážcovia prechodov pre chodcov, vojaci a vojačky. Sme vaše dcéry a vaši synovia, vaši bratia a vaše sestry. Naše vysoké školy sú plné brajto. Medzi vedcami sme dominantnou väčšinou. V úsilí zachovať a šíriť významnú kultúru dokonca učíme v nedeľných školách a v kurzoch hebrejčiny. Mám podozrenie, že aj mnohí duchovní tohto štátu sú tajnými brajti. Vlastne sme morálnou oporou: brajti berú svoje občianske povinnosti vážne práve preto, lebo neveria, že Boh zachráni ľudstvo pred jeho hlúposťami.

Ako dospelý, ženatý, finančne zabezpečený beloch nemám vo zvyku hlásiť sa

za člena akejkolvek menšiny v očakávaní, že mi ako protislužbu poskytne ochranu. Vždy som si myslel, že ak je v našej spoločnosti vôbec niekto „na koni“, sú to ľudia ako ja. Teraz však cítim, že začína byť horúco, a hoci to zatiaľ nie je nepríjemné, uvedomil som si, že je čas biť na poplach.

Či už sme my brajti v pozícii menšiny alebo – ako som naklonený veriť – mlčiacej väčšiny, mocní tohto štátu naše najhlbšie presvedčenia neustále prehládajú, bagatelizujú a preklínajú. Hovorím o politikoch, ktorí sa zo všetkých síl usilujú vzývať Boha a stáť, ako sa sami svätuškársky chvascú, „na správnej strane“.

Podľa prieskumu verejnej mienky, ktorý v roku 2002 uskutočnila organizácia Pew Forum On Religion and Public Life¹, je 27 miliónov Američanov ateistami, agnostikmi alebo bez vyznania. To číslo môže byť dokonca podhodnotené, pretože veľa neveriacich sa zdráha priznať si, že dodržiavanie istých náboženských tradícií považujú skôr za svoju občiansku či spoločenskú, než za náboženskú povinnosť – je to skôr záležitosť ochranného sfarbenia ako presvedčenia.

Väčšina brajto sa nestavia do roly „agresívnych ateistov“. Nechceme zvrhnúť každý rozhovor na diskusiu o náboženstve, a nechceme sa dotknúť našich priateľov a susedov. Preto radšej diplomaticky mlčíme.

Cenou za takéto správanie je však politická bezmocnosť. Politici ani nemajú pocit, že by sa nám mali zaliečať tak ako iným skupinám obyvateľstva, a vedúce osobnosti, ktoré by si za žiadnu cenu nedovolili hanobiť náboženstvo alebo národnosť svojich voličov, nemajú zábrany znevažovať nás „bezbožníkov“.

Bielemu domu sa zdá byť znevažovanie brajto výhodnou stratégiou na získavanie hlasov voličov. A výpady proti nám nezostávajú len na verbálnej rovine: Bushova

¹ Organizácia zaoberajúca sa vzájomným ovplyvňovaním náboženstva a verejného života (<http://pewforum.org>). Výraz *pew* znamená v angličtine kostolná lavica (pozn. prekl.).

administratíva presadila také zmeny vo vládnych pravidlách a politike, ktoré zväčšujú rolu náboženských organizácií v každodennom živote občanov, čo je vážny prehrešok proti Ústave. Je čas zastaviť túto eróziu a zaujať stanovisko: Spojené štáty americké nie sú klerikálna, ale sekulárna krajina, v ktorej sú tolerované všetky vierovyznania a – áno – rovnako aj nenáboženské etické presvedčenia všetkého druhu.

Nedávno som sa zúčastnil konferencie v meste Seattle, ktorej zámerom bolo združiť popredných vedcov, umelcov a autorov, aby neformálne a otvorene porozprávali o svojich životoch skupine veľmi talentovaných stredoškôlkov. Na konci tých pätnástich minút, ktoré som mal k dispozícii, som spravil malý pokus. Priznal som, že som brajt.

Pravdu povediac, moja identita by nemala prekvapíť nikoho, kto aspoň trochu tuší, čím sa zaoberám. Napriek tomu bol výsledok experimentu ohromujúci.

Po mojom vystúpení za mnou prišlo množstvo študentov, aby mi – veľmi vášnivo – poďakovali za to, že som ich „vyslobodil“. Neuvedomoval som si, ako osamelo a neisto sa cítili títo mladí ľudia. Nikdy predtým nepočuli dospelého takým celkom vecným spôsobom povedať, že neverí v Boha. Pokojne som porušil tabu a ukázal im, aké je to ľahké.

Navyše sa mojím vystúpením inšpirovalo mnoho ďalších rečníkov, medzi ktorými boli aj viacerí nositelia Nobelovej ceny, a priznali, že aj oni sú brajti. Každého z nich za to odmenili potleskom. Ešte príjemnejšie boli komentáre dospelých aj študentov, ktorí ma neskôr vyhľadali a povedali mi, že hoci oni sami nie sú brajti, podporujú naše práva. A práve to je to, čo si zo všetkého najviac želáme: chceme, aby sa s nami zaobchádzalo s rovnakým rešpektom, akému sa

tešia baptisti, hinduisti a katolíci – ani väčším, a ani menším.

Čo môžete robiť, ak ste brajt? Po prvé, ak sa jednoducho iba zviditeľníme, môžeme sa stať silnou skupinou amerického politického života. (Zakladajúci brajti majú webovú stránku, na ktorej sa môžete jednoducho prihlásiť a rozšíriť naše rady.) Uvedomujem si však, že hoci bolo takéto zviditeľnenie bolo síce ľahké pre akademikov ako ja – alebo môjho kolegu Richarda Dawkinsa, ktorý rozbehol podobnú výzvu v Anglicku – v niektorých častiach krajiny by však prihlásenie sa k brajtom mohlo viesť k spoločenskej katastrofe. Takže prosím – žiadne „coming out“.

Neexistuje však žiaden dôvod na to, aby práva brajtovej komunity nemohli podporovať všetci Američania. Nie som homosexuál ani afroameričan, ale nikto sa pred mňa bez trestu nemôže hanlivo vyjadrovať o gejoch alebo černochoch. Bez ohľadu na svoje vierovyznanie máte plné právo ohraďiť sa, keď začujete, ako sa vaši príbuzní alebo priatelia pohrdavo vyjadrujú o ateistoch, agnostikoch alebo iných bezbožníkoch.

A môžete svojim politickým kandidátom položiť nasledujúce otázky: Zvolili by ste na post štátnej správy kandidáta, ktorý by bol síce po všetkých stránkach spôsobilý, ale bol by brajt? Podporili by ste nomináciu brajta do Najvyššieho súdu? Môžu podľa vás brajti vyučovať na stredných školách? Môžu byť podľa vás brajti policajnými náčelníkmi?

Nech americkí politickí kandidáti premýšľajú, ako reagovať na narastajúci zástup brajtovej komunity. Pri troche šťastia budeme zkrátka počuť, ako sa nejaký politik snaží vykrútiť zo zodpovednosti s chabou výhovorkou, že „niektorí z mojich najlepších kamarátov sú brajti“.

VÁŽENÝ PÁN DENNETT,

JACK GOOD, farár na dôchodku

The United Church of Christ

Ďakujem Vám za článok, ktorý ste uverejnili v *New York Times*. Potešilo ma, keď som sa dozvedel, že ateisti a agnostici sa zorganizovali a zvolili si meno („brajti“). Potrebujeme vás. Tým „my“ myslím všetkých tých, ktorí sa pokladajú za veriaciach, ale zároveň sú znechutení popularitou tej rozvratnej, dogmatickej a antiintelektuálnej podoby náboženstva. Vieme, že monopolizácia verejného fóra ľuďmi ako oni nerobí dobrú službu spoločnosti. Takže k hlavnej myšlienke Vášho článku – že spoločnosť by mala rešpektovať neveriacich a nechať vám priestor pri verejnej debata – hovorím „amen“ (budete mi musieť prepáčiť môj slovník).

Jednako len mám výhrady voči niektorým konkrétnym veciam vo Vašej eseji. Dúfam, že ak si dovoľím zopár námietok, neprispem tým k prehĺbeniu vášho pocitu izolovanosti. Moja prvá výhrada sa týka toho zložitého slova „boh“. Sám sa pokladám za nábožného človeka, ale podľa Vás sa môžem zaradiť aj medzi brajto. Podľa Vášho opisu brajti neveria „na duchov alebo škriatkov, na veľkonočného zajka či – v Boha“. Niet pochýb o tom, že pri troch z tých štyroch menovaných patrí medzi vás. Možno dokonca i v otázke boha, samozrejme podľa toho, čo myslíte tým „bohom“. Ten dôležitý pojem nikde nedefinujete. Ale pri čítaní Vašej eseje som mal pocit, že musíte mať na mysli toho Veľkého nebeského policajta, ktorý kontroluje, kto sa správa dosť dobre na to, aby si zaslúžil večný život. Alebo možno myslíte bytosť, ktorú môj bývalý farník nazýva „kozmicným pikolíkom“, a jej prvoradou úlohou je robiť mi poslička. Ak rozumiete pod slovom „boh“ toto, potom som brajt. Stopercentný. Mám štyri zásahy zo štyroch.

Naznačili ste, že podľa vás sú niektorí

duchovní tohto národa tajnými brajtmí. To je bystrý záver. Dovoľte, aby som sa predstavil. Som duchovný, ktorý by mohol byť kvalifikovaný ako brajt, nie však ako tajný brajt. Viete, nikdy som sa netajil skutočnosťou, že neverím v takého boha, akého ste tu opísali. O dogmatických systémoch presvedčení mám také veľké pochybnosti, že svojim priateľom často hovorím, aby ma v nepárne dni v týždni považovali za agnostika. To všetko som verejne prezentoval na mojich cirkevných zhromaždeniach. Zdalo sa mi, že ľudia z toho mali veľkú radosť.

Ale vráťme sa späť k Vám. Múdro ste zavrhli populárne verzie boha. Nevieť však, ako odpoviete na Paulovu Tillichovu koncepciu božstva, ktoré nie je samostatne stojacou bytosťou, ale základom všetkého Bytia. Alebo na procesnú teológiu Alfreda North Whiteheada zameranú na Boha, ktorý je prítomný v štruktúre vzájomne prepojenej reality, a vyvíja sa spolu s vyvíjajúcim sa vesmírom. A je tu tiež „panteizmus“ (nezamieňajte si ho s „panteizmom“) Charlesa Hartshornea – myšlienka, že Boh preniká všetkou realitou a zároveň ju transcenduje. Tie idey pravdepodobne tiež zavrhujete. Určite ich však nemôžete odpísať s uštipačnou ľahkosťou, ktorá je vo Vašej eseji taká očividná.

Chcem povedať, že v teologickom myslení to dnes vrie. Mnoho veriaciach sa vo svojom, ako to voláte Vy, „zvedavom pohľade na svet“ neskláňa pred nikým. Boli by sme veľmi radi, keby ste sa k nám pripojili pri duchovnom dobrodružstve – skúmaní Najvyššieho tajomstva. Nevýžadujeme žiadne predbežné záväzky.

Obzvlášť sa ma dotkla Vaša narážka, že etika brajto je nadradená ostatným – vravíte, že vy brajti ste „morálnou oporou Ameriky“, pretože neveríte, že „Boh zachráni ľudstvo pred jeho hlúposťami“. Nechcem byť nepríjemný, ale tieto poznámky ma nútia premýšľať o tom, na akej

2 Religious Right je radikálna frakcia Republikánskej strany v USA (pozn.prekl.).

planéte ste žili počas uplynulých desaťročí. Dokonca ani veriaci pravica² – ktorá si za ústrednú tému svojho učenia zvolila posmrtný život – nečaká na to, že božstvo bude pôsobiť priamo tu na Zemi. V tomto zmysle zaháľajú, čo je skutočnosť, ktorú obdivujem dokonca aj napriek tomu, že nesúhlasím so žiadnym z ich záverov.

Ani tí z nás, ktorí považujú náboženstvo za pozemskú, oslobodzujúcu moc, nezostali pasívni. Na sklonku zimy stála časť z nás, podľa ktorej bola invázia do Iraku hrozným morálnym omylom, so zapálenými sviečkami na verejných miestach v meste Roanoke vo Virgínii – v nádeji, že tí, čo sa stotožňujú s našim presvedčením, uvidia, že nie sú sami. Nebolo nás veľa: kvakeri³, príslušníci Cirkvi bratskej a hnutia Unitariánskeho univerzalizmu, hŕstka episkopalistov, presbyteriánov a katolíkov. Nepridal sa k vám ani jeden ateista. Som si istý, že ste už počuli o represívnych politických režimoch, ktoré boli zvrhnuté nenásilným spôsobom pod vedením náboženského vodcu: biskupa Sin na Filipínach, biskupa Tutu v južnej Afrike, pápeža vo východnej Európe. Nepochybujem, že poznáte náboženské pohnútky Mahátmu Gándího. A kde boli tí, čo tvoria „morálnu oporu Ameriky“, keď sa Martin Luther King jr. bránil pred útokom bojových psov a hľadel do ústia vodného dela? V hrobách mučeníkov za ľudské práva spočívajú tí, čo sa prihlásili k svojej viere.

Ani jedným z týchto príkladov nechcem naznačiť, že by vaša etika bola podriadená našej. Ateisti a agnosticci, ktorých poznám, majú konzistentnú, hlbokú morálnu citlivosť. Som si istý, že ak vás pozvem na spoločnú diskusiu na verejnom fóre, a zvlášť v tých verejných priestoroch, kde zaujať morálne stanovisko znamená riskovať vlastnú kožu, hovorím za všetkých náboženských aktivistov. Už sa nám zunovalo zaujímať stanoviská sami.

Ešte do jednej veci by som chcel zabrdnúť. Pre Boha živého (zas je tu ten problém

so slovíčkami), vyberte si iné meno. Áno, povedali ste svojim čitateľom, aby si nezamieňali prídavné meno s podstatným, a že vyhlásenie sa za brajta nie je samochvála. Ale moja myseľ to nedokáže tak ľahko rozlíšiť. Odkedy som sa naučil hovoriť po anglicky, znamenal výraz „bright“ – no, „bysťrý“. Opak k nemu nie je „veriaci“. Opakom slova „bystrý“ je „tupý“. Čo by znamenalo, že množstvo ľudí, ktorí žili v mojej dobe – za všetkým môžem spomenúť len Reinholda Niebuha, Johna Updika, Jimmyho Cartera, Eleanor Rooseveltovú, Matku Terezu, Martina Luthera Kinga jr. – musia byť zaradení do kolónky „tupci“. Čo nesedí. Jednako len svojím menom komunikujete takéto arogantné posolstvo. Hovorím vám to preto, lebo naozaj chcem, aby sa vám darilo. Vaše argumenty proti politikom, ktorí sa „sväťuškársky chvascú“ strácajú šmrnc, keď samotných seba nazývate „brajti“ a označujete sa za morálnu oporu národa.

Moje posledné želanie je osobné. Keď si zmeníte názov a z vašich verejných vyhlásení aspoň trochu vymizne ten samolúby tón, pošlite mi prihlášku. Informujte ma o členskom poplatku pre toho, kto chce byť členom v pondelky, stredy a piatky.

Vážený pán Good,

ďakujem Vám za nápaditú reakciu na môj článok. Zjavne patríte medzi brajtov, či už sa vám ten výraz páči, alebo nie. Mnohí ho nemajú radi z rovnakých dôvodov ako Vy. (Vstupný poplatok sa u nás, samozrejme, neplatí. A domnievam sa, že aj keby vaše presvedčenie platilo len v pondelky, stredy a piatky, aj tak by ste sa kvalifikovali ako brajt, pretože my brajti neustále pochybujeme a prehodnocujeme svoje presvedčenia. Vitajte v klube.) Jasne ste sa vyjadрили, že pre Vás je to najpodstatnejšie byť človekom, ktorý sa riadi poznatkami prírodných vied. Vy ani ja neveríme na duchov

3 Členovia kresťanskej skupiny Society of Friends (pozn.prekl.)

alebo anjelov, alebo v antropomorfného Boha – ktorého ste výstižne nazvali „koz-mickým pikolíkom“. Skrátka, ani jeden z nás neverí na zázraky v doslovnom zmysle slova – teda na porušenie fyzikálnych zákonov, nie na tie každodenné zázraky a zázračné výhry vo futbale, ktoré sa, prirodzene, dejú dosť často.

Chceli ste vedieť, aké stanovisko zaujmem k niektorým zdokonaleným teologickým koncepciam Boha, ktoré ste citovali: napríklad k Tillichovmu Základu všetkého bytia alebo Whiteheadovej procesnej teológii. Keď som pred mnohým rokmi študoval diela týchto a iných podobných autorov, prišiel som k záveru, že boli geniálni a úprimní, a brilantným spôsobom sa pokúšali zachrániť čo najviac z trosiek starých ideí. Pripomínali zúfalých predkladateľov teórie Ptolemaiových sústredných kružníc reagujúcich na Kopernika a Keplera, ale celkom sa líšili od tých teoretikov, ktorí hrajú intelektuálny tenis bez siete a pravidiel a si vymýšľajú za pochodu. Nemal som dojem, že by ich teórie mali nejaký praktický zmysel, snáď okrem toho, že si na nich mohla precvičiť mozog malá skupinka akademikov, ktorí sa v takých veciach vyžívali. (Ani atonálna hudba nie je celkom podľa môjho gusta, ale som rád, že existuje, a nech sa darí tým, ktorí ju milujú.)

V celkom nedávnej dobe, tesne po jedenástom septembri, som uvažoval nad tým, aká škoda je, že islam – aspoň pokiaľ viem – nemá tradíciu teológov, ktorí by vyjednávali elegantný ústup, a ponúkli by tak bezpečný a úctyhodný oddechový priestor pre tých, ktorí potrebujú reprezentačnú alternatívu k suchopárnej konfesii, akú ich naučili v detstve. Teológia prichádza na pomoc? Možno, ale mám aj svoje pochybnosti o efektívnosti takéhoto sofistického teoretizovania. Niekoľko stránok z Tillicha alebo Hartshornea a zakalí sa mi zrak. Ak sa aj profesionálneho filozofa ako som ja zmocní nepokoj pri vidine hory jemných rozdielov, na ktorú sa musí vyšplhať, aby sa

presvedčil, že týmto teológom porozumel – a to už nehovorím o tom, či ho presvedčili – pochybujem, že sú niečím viac než upokojujúcim „podmazom“ zo slovíčok pre tých veriacich, ktorí ich neodsudzujú ako pomézne – intelektuálne – pokusy zatemniť Zjavenú pravdu akéhokoľvek textu, ktorý pokladajú za svätý.

Môj uvážnený názor na liberálnych teológov a ich úsilia nanovo definovať Boha spôsobom, ktorý by ho zosúladiť s prírodnými vedami, sa zhoduje s podobným názorom Stephena Jay Goulda prichádzajúceho z druhej strany – on chcel rozostriť hranice vedy, bagatelizovať spor medzi vedou a náboženstvom. Bol to pekný a dobre mienený pokus, ale nemohol fungovať. Gouldove úporné prekrúcanie evolučnej biológie bolo podľa môjho názoru motivované úprimnou túžbou po mieri medzi vedou a náboženstvom, a prešiel dlhú cestu na to, aby môj názor potvrdil v jednej zo svojich posledných kníh, *Rock of Ages*, ktorá nepresvedčila ani vedcov, ani veriacich. Ale možno to, čo nemôže fungovať vo vede s jej neprestajnými a agresívnymi požiadavkami na verifikáciu, by mohlo fungovať v náboženstve. Konsenzuálna akceptácia – vlastne v skutočnosti oslava – pohodlného pláštika tajomstva by mohla náboženstvu pomôcť zakryť trhliny až do chvíle, kým sa na ne nezabudne, alebo jednoducho len prestanú zaujímať nasledujúcu generáciu. V tomto ohľade nás síce dejiny nenabádajú k optimizmu, ale nie je to vylúčené. Zatiaľ.

Vaše argumenty o tom, ako boli veriaci vplyvnou morálnou silou – a vážim si všetkých tých, ktorých dávate za príklad – ale predsa len prehŕňate. Kde boli ateisti, keď Martin Luther King jr. bojoval so psami? V mnohých prípadoch kráčali po jeho boku. Som si istý, že v hrobách mučeníkov, ktorí sa obetovali za ľudské práva, spočíva nejuden ateista. A ešte s väčšou istotou tvrdím, že tí, ktorí ich do tých hrobov uložili, bolo kresťanských vojakov povolani z vlastnej inicia-

tívy. (Takmer vo všetkých prípadoch, súhlasíte? Alebo jestvujú ateistické kapitoly z histórie Ku-Klux-Klanu, o ktorých sa zatiaľ nevie?)

Mnohí bratři sú vernými členmi cirkvi práve preto, že sú si vedomí toho, aký obrovský vplyv majú náboženské organizácie pri zaisťovaní spolupráce verejnosti v prospech morálnych cieľov. (Ako nedávno poznamenal jeden z mojich dopisovateľov – snaha zhromaždiť ateistov pripomína úsilie nahnať mačky na jedno miesto.) Keď sú ľudia konfrontovaní s veľkým zlom, často je najefektívnejšie spojiť sily s najagilnejšou náboženskou skupinou v okolí. Je to však nebezpečná taktika. Dva jasné príklady: na zvrhnutie iránskeho šacha bola potrebná obrovská lojalita a zánietenie stúpcov ajatoláha Chomejního, a čeliť vojenskej diktatúre v Afganistane sa odhodlali len Talibovia s ich sebadisciplínou. Aj čarodejníkov učeň sa poučil, že kým vyčaruje vojsko, mal by sa uistiť, že ho dokáže spoľahlivo zrušiť. Kým niekto vyhúta, ako sa to dá spraviť, budem aj naďalej vítať morálne šiky veriaceho ľudu – ak prídu zo strany, ktorú považujem za správnu. Ale budem tiež naďalej ďakovať Bohu (ak to tak môžem povedať) za bratřov, ktorých výsostne svetské skúmanie tých záležitostí mi pomôže prísť na to, na ktorej strane v každej z nich stojí dobro. Ak sa treba rozhodnúť, čo máme robiť ako národ, nezastávajú náboženský myslitelia a činitelia automaticky to najlepšie stanovisko: možno sú morálnymi rukami a nohami národa, ale jeho opora – chrbtová kosť – je stále sekulárna, vďakabohu.

A napokon niečo k termínu „bratři“. Nebolo to moje rozhodnutie a najprv som zdieľal Vaše pochybnosti, ale ten výraz mi

začína prirastať k srdcu. Takisto ako pán E. O. Wilson, aj ja bezvýhradne verím v osvietenstvo – hnutie, ktoré síce spravilo niekoľko prešľapov, ale priviedlo na svet mnoho veľkých vecí, vrátane – v prvom rade – americkej demokracie. Výraz „bratři“ však uprednostňujem pred slovom „osvietený“, pretože to zaváňa zjavením – teda fenoménom, voči ktorému sme my bratři viac než skeptickí. Opozitum k slovu gej (po anglicky znamená výraz „gay“ – homosexuál – tiež „veselý, žiarivý“ [pozn. prekl.]) nie je mrzutý (v angličtine „glum“, t.j. „mrzutý, nevrlý“ [pozn. prekl.]), ale heterosexuál (po anglicky „straight“, t.j. „rovný, priamy“) – celkom pekný prívlastok v porovnaní, povedzme, so slovom „krivý“ („crooked“, antonymum doslovného prekladu slova „straight“ [pozn. prekl.]). Antonymum termínu bratři nie je „tupý“ (alebo „zahmlený“) – ešte sme ho nevymysleli, a ak chcete, mohli by to byť termíny „skvelý“ alebo „vynikajúci“. Nech si tí, ktorí sa nepovažujú za bratřov, ukoristia slovo podľa vlastného výberu a uvidíme, či sa uchyť. Som rád, že sa označujeme pozitívnym a provokatívnym názvom. Je to výraz, ktorý si môžu obľúbiť dokonca aj pravidelní návštevníci kostola ako Vy. Už sa teším na tlačovú konferenciu zorganizovanú Katolíckymi bratřmi pre kontrolu pôrodnosti alebo Alianciou moslimských a Židovských bratřov pre mier v Palestíne.

Daniel Dennett
Tufts University

z angličtiny preložila Jana Hanulová

THE BRIGHT STUFF

BY DANIEL C. DENNETT

New York Times July, 12th, 2003

The time has come for us brights to come out of the closet. What is a bright? A bright is a person with a naturalist as opposed to a supernaturalist world view. We brights don't believe in ghosts or elves or the Easter Bunny — or God. We disagree about many things, and hold a variety of views about morality, politics and the meaning of life, but we share a disbelief in black magic — and life after death.

The term "bright" is a recent coinage by two brights in Sacramento, Calif., who thought our social group — which has a history stretching back to the Enlightenment, if not before — could stand an image-buffing and that a fresh name might help. Don't confuse the noun with the adjective: "I'm a bright" is not a boast but a proud avowal of an inquisitive world view.

You may well be a bright. If not, you certainly deal with brights daily. That's because we are all around you: we're doctors, nurses, police officers, schoolteachers, crossing guards and men and women serving in the military. We are your sons and daughters, your brothers and sisters. Our colleges and universities teem with brights. Among scientists, we are a commanding majority. Wanting to preserve and transmit a great culture, we even teach Sunday school and Hebrew classes. Many of the nation's clergy members are closet brights, I suspect. We are, in fact, the moral backbone of the nation: brights take their civic duties seriously precisely because they don't trust God to save humanity from its follies.

As an adult white married male with financial security, I am not in the habit of considering myself a member of any minority in need of protection. If anybody is in the driver's seat, I've thought, it's people like me. But now I'm beginning to feel some heat, and although it's not uncomfortable yet, I've

come to realize it's time to sound the alarm.

Whether we brights are a minority or, as I am inclined to believe, a silent majority, our deepest convictions are increasingly dismissed, belittled and condemned by those in power — by politicians who go out of their way to invoke God and to stand, self-righteously preening, on what they call "the side of the angels."

A 2002 survey by the Pew Forum on Religion and Public Life suggests that 27 million Americans are atheist or agnostic or have no religious preference. That figure may well be too low, since many nonbelievers are reluctant to admit that their religious observance is more a civic or social duty than a religious one — more a matter of protective coloration than conviction.

Most brights don't play the "aggressive atheist" role. We don't want to turn every conversation into a debate about religion, and we don't want to offend our friends and neighbors, and so we maintain a diplomatic silence.

But the price is political impotence. Politicians don't think they even have to pay us lip service, and leaders who wouldn't be caught dead making religious or ethnic slurs don't hesitate to disparage the "godless" among us.

From the White House down, bright-bashing is seen as a low-risk vote-getter. And, of course, the assault isn't only rhetorical: the Bush administration has advocated changes in government rules and policies to increase the role of religious organizations in daily life, a serious subversion of the Constitution. It is time to halt this erosion and to take a stand: the United States is not a religious state, it is a secular state that tolerates all religions and — yes — all manner of nonreligious ethical beliefs as well.

I recently took part in a conference in Seattle that brought together leading scientists, artists and authors to talk candidly and informally about their lives to a group of very smart high school students. Toward

the end of my allotted 15 minutes, I tried a little experiment. I came out as a bright.

Now, my identity would come as no surprise to anybody with the slightest knowledge of my work. Nevertheless, the result was electrifying.

Many students came up to me afterwards to thank me, with considerable passion, for "liberating" them. I hadn't realized how lonely and insecure these thoughtful teenagers felt. They'd never heard a respected adult say, in an entirely matter of fact way, that he didn't believe in God. I had calmly broken a taboo and shown how easy it was.

In addition, many of the later speakers, including several Nobel laureates, were inspired to say that they, too, were brights. In each case the remark drew applause. Even more gratifying were the comments of adults and students alike who sought me out afterward to tell me that, while they themselves were not brights, they supported bright rights. And that is what we want most of all: to be treated with the same respect accorded to Baptists and Hindus and Catholics, no more and no less.

If you're a bright, what can you do? First, we can be a powerful force in American political life if we simply identify ourselves. (The founding brights maintain a Web site on which you can stand up and be counted.) I appreciate, however, that while coming out of the closet was easy for an academic like me — or for my colleague Richard Dawkins, who has issued a similar call in England — in some parts of the country admitting you're a bright could lead to social calamity. So please: no "outing."

But there's no reason all Americans can't support bright rights. I am neither gay nor African-American, but nobody can use a slur against blacks or homosexuals in my hearing and get away with it. Whatever your theology, you can firmly object when you hear family or friends sneer at atheists or agnostics or other godless folk.

And you can ask your political candidates these questions: Would you vote for an otherwise qualified candidate for public office who was a bright? Would you support a nominee for the Supreme Court who was a bright? Do you think brights should be allowed to be high school teachers? Or chiefs of police?

Let's get America's candidates thinking about how to respond to a swelling chorus of brights. With any luck, we'll soon hear some squirming politician trying to get off the hot seat with the feeble comment that "some of my best friends are brights."

DEAR DR. DENNETT

JACK GOOD, Pastor (Retired)
The United Church of Christ

Thank you for your op-ed piece in *The New York Times*. I am delighted to discover that atheists and agnostics have organized and chosen a name ("brights"). We need you. By "we" I refer to all of us who call ourselves people of faith even though we are chagrined by the popularity of a form of religion that is divisive, dogmatic, and anti-intellectual. We know that society is not well served when people like them monopolize the public forum. So, to your major idea—that society should respect non-believers and make room for you in public debates — I say "amen" (you will have to forgive my language).

Nonetheless, some particulars in your essay I found troublesome. I hope I do not add to your sense of isolation when I raise a few points. My first concern has to do with that difficult word, "god."

I think of myself as religious, but, according to you, I may, in addition, call myself a "bright". Brights, as you describe them, do not believe in "ghosts, elves or the Easter Bunny—or God." There could exist no question that I am with you in three out of four of those. Perhaps in the matter of god, also,

depending, of course, on what you mean by "god." You never define that important term. But as I read your essay I feel you must be talking about that Great Policeman in the Sky who is checking to see who is behaving well enough to deserve eternal life. Or maybe you have in mind what a former parishioner of mine refers to as the "Cosmic Bell-hop," whose primary reason for being is to run errands for me. If this is

the meaning of "god," then I am a bright. One hundred percent. Four out of four.

You indicate that you suspect that some of the nation's clergy are closet brights. That is a bright conclusion. Let me introduce myself. I am a clergyman who may qualify as a bright, but not as a closet bright. You see, I have never tried to hide the fact that I do not believe in the kind of god I just described. I have so many doubts about

dogmatic belief systems that I often say to my friends that I am an agnostic on alternate days of the week. I shared all that with my congregations. They seemed delighted.

But let's get back to you. You, wisely, have rejected the popular version of the divine. However, I do not know how you react to Paul Tillich's concept of a deity who is not a separate being, but is The Ground of All Being. Or to Alfred North Whitehead's process theology, which focuses on a God who is enmeshed in the fabric of an interconnected reality and who evolves as the universe evolves. And there is Charles Hartshorne's "panentheism" (not to be confused with "pantheism"), the idea that God both permeates and transcends all reality. You probably dismiss those ideas also. But surely you cannot dismiss these profound concepts with the flippant ease that is evidenced in your essay.

The point is that theological thought is in ferment today. Many religious folk defer to no one in having what you refer to as "an inquisitive world view." We would enjoy having you join us in a spiritual adventure—an exploration of Ultimate Mystery. No advance commitments are required.

I take special umbrage at your implication that brights have a superior ethic, that you are "the moral back bone of America," because you "don't trust God to save humanity from its follies." I do not mean to be unkind, but those comments make me wonder what planet you have lived on during the past several decades. Even the religious right—who make the afterlife a central focus of their teachings—are not waiting for the divine to make things right here on earth. They are in there slugging, a fact that I admire even when I disagree with their every stand.

Those of us who see religion as a this-world, liberating force have also been active. In late winter a group of us who saw the invasion of Iraq as a horrible moral error stood with our lighted candles in public

places around the city of Roanoke (VA) in hope that others who shared our concern would know they were not alone. We were a small group: Quakers, Church of the Brethren, Unitarian/Universalists, a scattering of Episcopalians, Presbyterians and Catholics. No atheists chose to join us. Surely you have heard of the oppressive regimes overthrown during our lifetime under non-violent, religious leadership: Bishop Sin in the Phillipines, Bishop Tutu in South Africa, the Pope in eastern Europe. I am confident you know of the religious motivation of Mohandas Ghandi. And where were those who are the "moral backbone of America" when Martin Luther King, Jr. was fighting off attack dogs and looking into water cannon? The graves of civil rights martyrs are filled with those who identified themselves in religious terms.

None of this is to imply that you have an inferior ethic. The atheists and agnostics I have known have possessed a consistent, deep moral sensibility. I am confident I speak for religious activists everywhere when I invite you to join us in the public arena, and especially in those public settings where taking a moral stand involves risks to life and limb. We weary of taking these stands alone.

There is one other nit I want to pick. For God's sake (there goes the language problem again), choose another name. Yes, you told your readers not to confuse the adjective with the noun, that calling yourselves "brights" was not a proud boast. But my mind does not make such distinctions easily. As long as I have spoken English, "bright" has meant—well, "bright." The opposite of "bright" is not "religious." The opposite of "bright" is "dull." Which means that a number of people who have shared my lifetime, Reinhold Niebuhr, John Updike, Jimmy Carter, Eleanor Roosevelt, Mother Therea, Martin Luther King, Jr. to name a few, must be placed on the dull side of the ledger. Which doesn't compute. Nonetheless, this

is the arrogant message that you communicate through your name. I truly want you to succeed; I say this for your benefit. Your arguments against "self-righteously preening" politicians loses much of its punch when you call yourselves the "brights" and when you claim a superior status as the moral backbone of the nation.

My last request is a personal one. After you have changed your name and taken some of the egotistic air out of your public pronouncements, send me a membership form. Let me know the entrance fee for someone who wants to belong on Mondays, Wednesdays, and Fridays.

Dear Dr. Good,

Thanks for your thoughtful response to my op/ed piece in the New York Times. You are apparently a bright, whether you like the term or not. Many don't, and they share your reasons. (There is no entrance fee, of course, and I suspect that on Tuesdays, Thursdays, and weekends your convictions would still qualify you as a bright, since we brights harbor doubts all the time, and are constantly reconsidering our convictions. Welcome to the club.) The main thing, as you yourself make clear, is that you are a naturalist. You and I do not believe in ghosts or angels, or in an anthropomorphic God—your aptly named "Cosmic Bell-hop." In short, you and I don't believe in miracles in the literal sense—suspensions of physical law—not the everyday sense of washday miracles and miraculous comebacks in football games, which are quite common occurrences, of course.

You wonder what I make of the refinements of the concept of God by the theologians you cite: Tillich's Ground of All Being or Whitehead's process theology, for instance. When I studied these authors and others like them many years ago, I came to

the conclusion that they were both ingenious and sincere, brilliantly trying to salvage as much as possible from the wreckage of the old ideas, rather like the desperate propounders of Ptolemaic epicycles in response to Copernicus and Kepler, but unlike those theorists playing intellectual tennis without a net, making up the rules as they went along. I didn't think they served any useful purpose aside from providing mental exercise for the small cadre of academics who like that sort of thing. (I am not really into atonal music either, but I'm glad it exists and may those who love it flourish.)

More recently, however, in the wake of 9/11, I reflected that it was really a pity that—so far as I have been able to discover—Islam hasn't had a similar tradition of theologians negotiating a graceful retreat, providing safe and respectable resting places for those who need a presentable alternative to the literal creeds they were taught as children. Theology to the rescue? Maybe, but I also have my doubts about the effectiveness of such sophisticated theorizing. A few pages of Tillich or Hartshorne and I find my eyes glazing over. If even a professional philosopher like me tends to grow impatient with the mountain of subtleties one has to climb to convince oneself that one has understood these theologues—let alone been persuaded by them—I doubt if they are anything more than a sort of reassuring elevator-music-made-of-words to those religious folk who don't actually despise them as high-falutin' "intellectual" attempts to obfuscate the Revealed Truth of whatever text they hold holy.

My considered view, then, of liberal theologians and their efforts to redefine God in ways that make God compatible with naturalism parallels my view of the late Stephen Jay Gould's similar effort, coming from the other side, to blur the hard edges of science, to downplay the conflict between science and religion. It was a nice try, and

well-meant, but it couldn't work. Gould's persistent misrepresentations of evolutionary biology were motivated, I believe, by a sincere desire for peace between science and religion, and he went a long way to confirming my view in one of his last books, *Rock of Ages*—a book that failed to persuade either scientists or religious folk. But perhaps what can't work in science, with its ceaseless and aggressive demand for verification and its intolerance of misrepresentation, might work in religion. The consensual acceptance—indeed celebration—of the convenient veils of mystery may permit religion to paper over the cracks until they are forgotten—or just cease to be of interest to the next generation. History does not invite optimism on this score, but I don't rule it out. Yet.

I take your point about religious folk having been a powerful moral force, and I honor all your examples, but you go overboard. Where were the atheists when Martin Luther King confronted the attack dogs? Marching beside him, in many cases. The graves of civil rights martyrs include many an atheist, I am sure, but even more surely, those who put them in their graves were self-proclaimed Christian Soldiers. (Almost all, wouldn't you agree? Or were there atheist chapters of the Ku Klux Klan that have gone unreported?)

Many brights are observant members of churches precisely because they appreciate the impressive power of religious organizations to generate teamwork for moral causes. (As one correspondent of mine observed recently, trying to organize atheists would be like trying to herd cats.) When there's a great evil confronting a people, joining forces with the most vigorous religious group in the neighborhood can often appear to be the most effective plan, but it is a dangerous policy. Two clear examples: it took the intense loyalty and dedication of the Ayatollah Khomeini's followers to overthrow the Shah of Iran, and it

took the self-discipline of the Taliban to confront the warlords in Afghanistan. As the Sorcerer's Apprentice learned, you better make sure you know how to turn off the troops before you turn them on. Until someone figures out how to do this, I will continue to welcome the moral phalanxes of religious folk when they come down on the side I believe to be right, but I will also continue to thank heavens (if I may put it that way) for the brights whose entirely secular investigations of the issues help me to figure out where goodness lies on each issue. Religious thinkers and actors do not hold a pre-eminent position when it comes to deciding what we as a nation should do: they may be the moral arms and legs of the nation, but the backbone is still secular, thank goodness.

Finally, a point about the word "bright". It was not my choice, and I shared your misgivings at first, but the term is growing on me. I, like E. O. Wilson, am a wholehearted believer in the Enlightenment, a movement that had its excesses, but gave birth to many great things, including, pre-eminently, American democracy. I prefer bright to enlightened, which smacks of revelation, a phenomenon we brights are more than a little skeptical about. The opposite of gay isn't glum; it's straight—a nice enough epithet, unlike, say, crooked. The opposite of bright isn't dull (or cloudy); it hasn't been coined yet, and could be, if you like, great or splendid. Let those who are not brights hijack the word of their choice and see if it will play. I'm glad we have a positive and provocative name to call ourselves. It's a word that even churchgoers like yourself might take to. I look forward to press conferences outlining the views of Bright Catholics for Birth Control, or the Alliance of Bright Muslims and Jews for peace in Palestine.

Dr. Daniel Dennett
Tufts University

DEKONŠTRUKCIA DENNETTOVHO DARWINA

JERRY A. FODOR

z *Mind & Language*, 11:246 – 262,

(krátené)

Pokúsím sa dekonštruovať to, čo považujem za Dennettovu metafyziku intencionality. Každý, kto sa zaoberá dekonštrukciou vie, že dekonštruovať treba asi takto: vylúpnete z textu nejakú apóriu (to znamená zhruba nejaké poklznutie či nedorobok), ktorá odhaľuje jeho hlboký, nevedomý sklon k seba-vyvráteniu. Práve v takomto módnom postmodernom duchu chcem zamerať vašu pozornosť na to, čo považujem za mimoriadne zvláštne v Dennettových názoroch.

Na jednej strane je pre Dennettov program podstatné tvrdenie, že nejedná o zásadný rozdiel medzi intencionalitou prírodného výberu a intencionalitou mysle. Zásadný rozdiel by si vyžadoval na svoje prekonanie *skyhook*¹ (zázrak), pričom Dennett sa snaží v prvom rade vzoprieť „odporu, ktorý majú filozofi voči evolučným teóriám významu, usilujúcim sa ukázať, že význam slov a všetkých mentálnych stavov, ktoré akosi ležia za slovami, spočíva v konečnom dôsledku v bohatej ríši biologickej funkcie“ (s.402). V zhrnujúcej pasáži to vyjadruje aj takto: „Skutočný význam, taký význam, aký majú naše slová a idey, je sám mimovoľným produktom pôvodne nevýznamových procesov – algoritmických procesov, ktoré vytvorili celú biosféru“ (s. 402).

Dennett tak zanietene popiera zásadnosť rozdielu medzi „odvodenu“ a „pôvodnou“ intencionalitou práve preto, lebo kontinuita

intencionality „slov a ideí“ mi porovnaní s intencionalitou prírodného výberu spôsobuje starosť. Keďže „...vaše sebecké gény sa dajú chápať ako pôvodný zdroj vašej intencionality – a tým každého významu, na ktorý dokážete pomyslieť či vytvoriť“, takzvaná „pôvodná“ intencionalita vašich myšlienok je odvodená úplne rovnako ako očividne parazitická intencionalita termostátov a semaforov. Termostaty a semafory odvodzujú svoju intencionalitu od nás – a my odvodzujeme svoju intencionalitu od Matky Prírody (konkrétne, od reproduktívnych ambícií našich sebeckých génov). Pôvodne a bezvýhradne intencionalný je iba evolučný proces.

To je jedna časť Dennettovho príbehu. Lenže ten má aj druhú časť, rovnako pevne podporovanú, a tá by mohla niekoho zaraziť, pretože je v značnom rozpore s práve citovanými pasážami. Ukazuje sa totiž, že „Matka Príroda (prírodný výber) sa dá chápať ako intencionalna len v obmedzenom slova zmysle – iba späť sa dá odhaliť taký či onaký dôvod vyvinutých vlastností...“ (s. 462) a „pre darvinizmus je zásadné Lokálne Pravidlo – teda požiadavka, že nemôže existovať nijaké inteligentné (alebo ďalekosiahle) predvídanie v dizajnerskom procese, ale iba v konečnom dôsledku stupidné oportunistické využívanie akejkolvek šťastnej náhody, ktorá... sa vám pritrafí“ (s. 191). Z tohto hľadiska sa zdá, že Matka Príroda napokon nie je veľmi podobná vám či mne. „Keby ste napríklad hrali šach podľa určitých skrytých rozhodnutí, prispôbili by ste im svoju stratégiu. Vedeli by ste, že ste si potichu sľúbili nechať vašou kráľovnou diagonálne a pravdepodobne by ste sa vyhli každej iniciatíve, ktorá by bola pre vašu

¹ Výraz *skyhook* používa Dennett v knihe *Darwin's Dangerous Idea* na ironizujúce popísanie typu evolúcie (resp. akéhokolvek komplexného dizajnu), ktorá nestavia na nižších, jednoduchších vrstvách. Aplikované na ľudskú myseľ, používa Dennett termín *skyhook* ako synonymum k myšlienke, že jej inteligentný dizajn vznikol iným spôsobom ako iné komplexné štruktúry (na opis vývinu ktorých používa výraz „crane“ – žerjav –, ako metaforu toho, že tieto štruktúry umožňujú konštrukciu komplexnejších entít, ale majú „pevné základy“ vo fyzikálnej vede). Pre prehľadnosť uvádzame v texte zjednodušený preklad zázrak, pričom však v zátvorke ponechávame pôvodný výraz [pozn. redakcie, s použitím www.wikipedia.org].

kráľovnú riskantná... lenže vy máte povedomie o skrytých rozhodnutiach a predvídavosť. Matka Príroda nie. Matka Príroda nemá nijaký dôvod vyhýbať sa mimoriadne rizikovým partiám – púšťa sa do všetkých a jasá aj vtedy, keď väčšinu z nich prehrá“ (s. 259). Teda práve kvôli tomu, že Matka Príroda nepredvída, ocitne sa vždy uväznená v lokálnych maximách: „Keby sa len smreký dokázali zhromaždiť a dohodnúť sa na nejakých rozumných miestnych obmedzeniach a prestali vzájomne súperiť o slnečné svetlo, mohli by sa vyhnúť ťažkostiam pri budovaní svojich smiešnych a nákladných kmeňov“ (s. 255 – Dennett cituje Dennetta 1990, s. 132).

Takže na jednej strane „sa dajú vytýčiť akési základné línie rozdielov medzi biologickými, psychologickými a kultúrnymi prejavmi tejto štruktúry [rozhodovania pomocou 'uspokojovania'], avšak tieto štruktúry – a ich sily a slabosti – nielenže nie sú v základe rovnaké, ale ani jednotlivé obsahy 'zámerov' pravdepodobne nie sú pevne ukotvené v jednotlivých úrovniach celkového procesu, ale môžu sa meniť“ (504). Lenže na druhej strane, Matka Príroda je slepým hodinárom – a jej slepota spočíva (okrem iného) v tomto: jej usudzovanie nie je nikdy predvídave, svoje úžitky maximalizuje výhradne pri spätnom pohľade, a nikdy neprijme (ani neodmietne) nijaký postup iba kvôli výsledkom, ktoré by predvídala – avšak vy a ja predvídame po celý čas. Prečo nie je tento rozdiel medzi ňou a nami považovaný za zásadný? Práve toto nazývam apóriou.

Matka Príroda nikdy neodmietne nejakú vlastnosť iba preto, lebo by si dokázala predstaviť výhodnejšiu alternatívu, a nevyberá si vlastnosti preto, lebo si iné nedokáže predstaviť. My však áno.

Je tento rozdiel zásadný? Ja tvrdím, že je tu rozdiel kvality – ukazuje sa, že intencionalita myslí je rozdielnym druhom veci ako (domnelá) intencionalita prírodného

výberu. Najskôr je však dôležité dôkladne objasniť rozsah tohto problému. Doposiaľ sme iba na jeho začiatku.

Tvrdenie, že Matka Príroda nedokáže predvídať dôsledky prírodného výberu je pravdivé, aj keď trochu zavádzajúce. Pretože nemôže vidieť ani dopredu, ani na bok či dozadu – môže vidieť iba tam, kde práve je. Skrátka, Matka Príroda nie je slepá iba voči (nastávajúcej) budúcnosti – nedokáže vidieť práve nejestvujúce ako také.

Dokonca aj toto vlastne ešte podceňuje ohromnú veľkosť jej slepoty. Práve tak, ako je proces prírodného výberu slepý voči čomukoľvek, čo nie je skutočné, nevlplyva naň ani žiadna skutočná vec, ktorá je de facto kauzálne izolovaná od procesu výberu. Tu máme napríklad jeden z aspektov vplyvu geografie na evolúciu: Nech sú A dravcami pre B, a nech určitá genetická variácia vytvorí stádo B*, ktoré sú pre A neviditeľné. Neviditeľnosť pre A však týmto B* variantom vonkovcom neposkytne nijakú selektívnu výhodu voči staromódny B, pokiaľ všetky A žijú v úplne inej časti lesa. Selektívna výhoda je produktom, a to výhradným produktom, skutočných kauzálnych interakcií. Iba možné súperenia nevstupujú do výpočtov Matky Prírody – dokonca ani vtedy, keď sú možnými súpereniami medzi skutočnými tvormi. Nič z tohto istotne nie je ani v najmenšom objavné – v skutočnosti je to blízke tautológii: Nič nikdy nie je účinkom iba možných príčin. Nič. Nikdy.

Matka Príroda vždy uprednostní nejaké A pred B výhradne na základe (priamych či nepriamych) kauzálnych interakcií, ktoré A i B skutočne majú so selektívnym procesom. To sa mi zdá byť ohromným rozdielom medzi Matkou Prírodou a nami. Takže ak o intencionalite premýšľate starým dobrým Brentanovým spôsobom, práve toto robí mentálne stavy intencionálnymi – totiž, ich schopnosť mať objekty, ktoré nie sú skutočné.

Dá sa to zhrnúť do výroku: mentálne stavy sú intencionálne. Nieкто môže byť presvedčený, že Santa Claus prichádza cez komín dokonca aj vtedy, keď nijaký Santa Claus nejestvuje. Prírodný výber nemôže vysvetliť, prečo je mentálne intencionálne, a to preto, lebo stav, ktorý je intencionálny, môže mať „ideálne“ alebo „intencionálne neexistujúce“ objekty, a jeho kauzálna rola môže závisieť a aj závisí od toho, aký ideálny objekt má. Lenže, aby som to zopakoval, iba to, čo je skutočné, môže mať vplyv na priebeh selektívnej histórie nejakého tvora.

Táto záležitosť sa sem-tam objaví v literatúre – pozri napríklad knihu Allen & Bekoff (1995): „Aby nejaká vec mala biologickú funkciu, prinajmenej niektorí (skorší) príslušníci druhu museli túto funkciu úspešne vykonávať. V prípadoch psychologického dizajnu zodpovedajúce tvrdenie nie je pravdivé“ (s. 61, zdôraznil Fodor). Takže: na rozdiel od vlastností, ktoré selektuje Matka Príroda, ciele intencionálnej aktivity môžu byť úplne ideálne. Filozofi, ktorých cieľom je redukovať intencionalitu na prírodnú teleológiu zjavne nepochopili, aký veľký je tento rozdiel.

Mohli by ste však zmysluplne namietnuť, že to nemôže byť problém pre Dennetov druh redukcionizmu, pokiaľ to nie je problém pre každý druh redukcionizmu. Mohli by ste zmysluplne ďalej namietajú, že ak nič nemôže byť účinkom iba ideálnej príčiny, tak potom a fortiori ani myšlienky, rozhodnutia a činy nemôžu byť účinkom iba ideálnych príčin. A to platí aj pre všetko intencionálne. Spomeňte si na Brentanovo presvedčenie, že intencionalita propozíčných postojov ukazuje, že naturalizmus nemôže byť pravdivý. A na Quinovo presvedčenie, že naturalizmus ukazuje, že propozíčné postoje nemôžu byť intencionálne. A na presvedčenie Churchlandovcov (aspoň z času na čas), že intencionalita propozíčných postojov ukazuje, že

nijaké propozíčné postoje nemôžu jestvovať. Skrátka, ak je tu argument, že Matka Príroda je slepá len voči možným dôsledkom, musí platiť argument, že aj vy i ja sme slepí voči iba možným dôsledkom. Takže buď Dennett vyhrá, alebo všetci prehrajú.

Nuž, ja si myslím, že toto je záhadné, ale záhadou nie je to, čo som tu práve predostrel. V skutočnosti ide iba o starú záhadu s intencionalitou. Ako môže niečo, čo je len ideálne, vplývať na kognitívne a behaviorálne procesy? Ako môžem premýšľať o zlatej hore, túžiť po zlatej hore, pokúšať sa nájsť zlatú horu dokonca aj vtedy, keď nijaká zlatá hora nejestvuje? Táto otázka, ktorá vyvstáva pre mentálne procesy, nemá nijaký náprotivok v prípade procesov prírodného výberu, pretože, opakujem to ešte raz, prírodný výber sa zaoberá výhradne skutočnými procesmi.

Predbežné poučenie: problém významu nemôžete vyriešiť redukovaním intencionality mysle na intencionalitu prírodného výberu, pretože intencionalita prírodného výberu nemá presne tú vlastnosť, ktorá robí z významu problém. Matka Príroda nepredvída, takže si nemôže vybrať vlastnosť, ktorá nejestvuje. Lenže vy môžete pripisovať význam niečomu, čo nejestvuje – môžete to urobiť, kedykoľvek len chcete.

Avšak aký príbeh by sa mal rozpovedať o intencionalite? Existuje rozumný prístup, ktorý podľa mňa pravdepodobne mieri správnym smerom, no Dennett by si ňom nepochybne myslel, že sa odvoláva na zázrak (*skyhook*): výhradne intencionálne objekty môžu vplývať na výsledky kognitívnych procesov vtedy a len vtedy, keď sú reprezentované. To, čo sa zdá byť účinkami ideálnych objektov na kauzálne procesy, je nemenne sprostredkované reprezentáciami týchto objektov – a reprezentácie, na rozdiel od vecí, ktoré reprezentujú, sú skutočné už z definície (sú fyzikálnymi výskytmi reprezentačných ty-

pov). Fakt, že slony lietajú, nemôže spôsobiť nič, pretože takýto fakt nejestvuje. Lenže výskyty symbolu „slony lietajú“ znamenajú, že slony lietajú, a môžu spôsobiť veci preto, lebo môžete mať toľko ich skutočných výskytov, koľko len chcete.

Toto samozrejme nerieši problém intencionality – iba ho nahrádza nevyriešeným problémom reprezentácie (tj. problémom, čo je to „pripisovať význam“). Nuž, ja neviem, či je reprezentovanie zázrakom (*skyhook*), a nevie to ani Dennett. Buď jestvuje naturalistická teória reprezentovania, a v tom prípade je riešením problému intencionality, alebo naturalistická teória reprezentácie nejestvuje, a v tom prípade to ja osobne nechám všetko tak, stanem sa eliminativistom mentálneho a požiadam o predčasné penzionovanie. No nech to dopadne akokoľvek, tento fakt tu zostane: nemôžete redukovať intencionalitu na „výber“, pretože výber nepočíta s intencionalitou. (A *fortiori*, výber nejakého A nepočíta s vlastnou reprezentáciou si čokoľvek ako A). Taký je v skratke rozdiel medzi tým, čo robí Matka Príroda, keď si vyberá vysoké petúnie, a činnosťou starej mamy, keď ich presádza.

Skrátka a dobre, môžete predpokladať, že celý (neo)darwinistický príbeh je pravdivý, a môžete predpokladať, že „výber“ je intencionálny – ale aj tak ste tým nijako nepokročili v zavedení reprezentovania do sveta. A podľa zdravého rozumu (a aj podľa mňa), potrebujete práve reprezentáciu, aby ste vysvetlili intencionalitu.

Tri varovania, a blížime sa k záveru. Po prvé, nikdy som netvrdil, že reprezentovať môžu iba mysle. Naopak, my informační sémantici sme náchylní myslieť si, že intencionálne je (zrejme malou) podmnožinou reprezentovaného. Takže podľa nás je všetko OK, ak gény, zvončky či dym znamenajúci oheň majú (neodvodný) reprezentačný obsah. Podľa predošlého argu-

mentu je to iba tak, že tento obsah nemajú preto, lebo by boli vybrané nejakým výberom.

Po druhé, dúfam, že si o mne nemyslíte, že sa domnievam, že moja argumentácia ukazuje, že prírodný výber nemohol vyprodukovať intencionálne procesy. Samozrejme, že mohol – alebo skôr, samozrejme, že mohol podľa môjho najlepšieho vedomia a svedomia. Záležitost' so „zdrojom“ intencionality vôbec nie je historickou otázkou „čo vytvorilo intencionálne veci“, ale metafyzickou otázkou „čo robí intencionálne veci intencionálnymi“. Ak sa ukáže, že intencionalitu vlastne vytvorilo pôsobenie elektriny z bleskov na prvotnú polievku v oceánskych plytčinách, nebude z toho ani najmenej vyplývať, že intencionalita je buď nejakým druhom elektriny, alebo nejakým druhom polievky.

Po tretie, úplne zrejماً záležitosť: je úplne v poriadku, ak redukcionista či naturalista v prípade intencionality neverí, že intencionalita sa redukuje na adaptáciu alebo na prírodnú teleológiu. Dennett, privlastňujúc si „naturalizmus“ výhradne pre svoju vlastnú oblasť redukcie, si zjavne nedokáže predstaviť názor, podľa ktorého platí „áno, intencionalita je redukovateľná, lenže nie, nie je redukovateľná na Darwina“. Odtiaľ potom pramenia takéto skutočne bizarné a zavádzajúce výroky: „...Searle a Fodor... súhlasia s možnosťou [dôvtipného robota], no spochybňujú jeho ‘metafyzický status’ – akokoľvek bystro by riadil svoje činy, tvrdia, jeho intencionalita by nemohla byť skutočná“ (s. 426).

Lenže ja to netvrdím a nikdy som to netvrdil (a pokiaľ viem, nevraví a nevravel to ani Searle. Na jednom mieste ma Dennett zatracuje, že jeho a Ruth Millikan nečítam tak, ako treba. Nech si každý zametá najskôr pred vlastným prahom!) Povedal som a dodnes hovorím iba to, že nech už je robot (alebo iný tvor) akokoľvek dôvtipný pri

riadení svojich činov, jeho intencionalita, jeho riadenie vlastných činov nikdy nebude spočívať v tom, ako dovtipne ich riadi. Keby áno, intencionalita by závisela od správania a behaviorizmus by bol pravdivý – čo istotne nie je.

Tvrdím tiež, nech je robot (alebo iný tvor) akokoľvek dôvtipný, a nech bol jeho výber historicky zapríčinený práve dôvtipom, jeho intencionalita nespočíva v tom, že bol vybraný kvôli svojmu dôvtipu. Dennett skutočne musí vedieť, že takéto presvedčenie je v úplnom súlade s akýmkoľvek naturalizmom a redukcionizmom o mysli. „Jerry Fodor si môže uľahovať čudesnej predstavy, že sme výtormi Matky Prírody, lenže jeho smiech vyznieva násilne – jedinou alternatívou je zaviesť taký či onaký zázrak (*skyhook*)“. Hlúposť. Existuje množstvo alternatív voči adaptacionistickému chápaniu intencionality. Niektoré sú eliminativistické a niektoré sú redukcionistické, niektoré sú naturalistické a niektoré nie sú, niektoré sú emergentistické a dokonca máme jednu či dve, ktoré sú panpsychické. Spoločné majú iba to, že sa zmierili s myšlienkou, ktorú si Dennett zjavne nechce pripustiť, so skutočne darvinistickou myšlienkou, ktorá aj keď nie je práve nebezpečná, je prínajmenej dosť znepokojujúca: nijaká Matka Príroda nejestvuje, takže to nemôže byť tak, že my sme jej deťmi či výtormi, alebo že naša intencionalita sa odvodzuje od jej intencionality.

Dennett si myslí, že Darwin zabil Boha. V skutočnosti bol Boh mŕtvy asi sto rokov pred Darwinom. Lenže romantici sa pokúsili po smrti Boha utešovať tým, že antropomorfizovali prírodný rád. Ale práve Darwin krištáľovo jasne ukázal, že prírodný rád ho vonkoncom netrápi. Darwin nezabil Boha, ale práve Matku Prírodu.

z angličtiny preložil Martin Kanovský

DANIEL C. DENNETT – DRUHÉ ČÍTANIE

JÁN RYBÁR

písané pre K&K, časť vyšla v *Slove*

Dennett, D. C.: *Druhy mysli. K pochopení vědomí*
Academia, Praha 2004,

Podnety, aby sme siahli po nejakej knihe, prípadne ju ignorovali, môžu byť najrôznejšieho druhu. O knihách, samozrejme, tak ako aj o iných veciach môžeme mať rozličné predsudky. V prípade Dennettovej knihy *Druhy mysli* je veľmi silným podnetom na prečítanie knihy meno autora. Ide o jedného z najuznávanejších súčasných amerických filozofov mysle.

Ďalšou pohnútkou by mohla byť, skutočnosť, že kniha vyšla v rámci projektu Majstri vied. Autori tejto edície oslovujú rôznymi vynikajúcich odborníkov, aby napísali knihu zo svojej oblasti pre najširšiu čitateľskú verejnosť. V tejto súvislosti na jednej strane chápem, že bez popularizácie vedeckého poznania by sa veda mohla dostať celkom na pokraj záujmu spoločnosti (platí to najmä o základnom výskume) a v tom zmysle je tento projekt záslužná vec. Na druhej strane mám určitú nedôveru k takýmto tvrdo marketingovým projektom, ktoré aj v tejto oblasti chcú len niečo poriadne trhnúť. Otázkou je, či takýmto spôsobom, na takúto objednávku môžu vôbec vzniknúť skutočne zaujímavé knihy prinášajúce originálnu informáciu (a nielen odvarty niečoho, čo už môžeme nájsť aj inde), alebo ide jednoducho len o predaj a vytíkanie kapitálu z mená slávneho autora.

Osobitosť mojej skúsenosti z čítania Dennettovej knihy spočíva v tom, že som ju čítal dvakrát (v dlhšom časovom odstupe) a hlavne na moje prekvapenie s diametrálne inými pocitmi. Prvé čítanie Dennettovej knihy som absolvoval v slovenskom preklade a musím hneď povedať, že nezanechalo vo mne najlepší dojem. Pritom na vine určite nebol len značne bizarný slovenský preklad.

Isté sklamanie, ktoré mi prinieslo prvé čítanie knihy slávneho autora však celkom nevysvetľuje ani fakt, že v deväťdesiatom siedmom roku, keď vyšiel slovenský preklad, zdvih vo vedách o mysli nebol takýto zjavný ako je dnes. Svoju úlohu tu mohol zohrať aj fakt, že niektoré slávne syntetické knihy o tomto zdvih, napríklad Pinkerov *How the mind works* alebo *Blank slate*, ale aj iné, vyšli až neskôr.

Dnes pri druhom čítaní Dennettovej knihy (tentokrát v zručnom českom preklade Jaroslava Peregrina) sa mi zdá, že najpresvedčivejšie zdôvodnenie môjho sklamania z prvého čítania spočívalo v niečom inom. Predovšetkým v tom, že som to čítal v čase, keď hlavná téma Dennettovej knihy vedecky (v podstate materialisticky) vysvetlí našu myseľ a vedomie, sa mi v našom kultúrnom prostredí nezdať až taká originálna. Dennettov prístup sa mi videl priveľmi v súlade s „posvätnými axiómami“ čias jedného svetového názoru, niečo čo sa muselo absolvovať ako povinná jazda (viem, povedal som to veľmi kulantne).

Zaujímavé je, že dnes, keď je situácia u nás v určitom zmysle takmer opačná (možno dokonca hovoriť o inflácii mystického balastu pri vysvetľovaní mysle), prinieslo mi druhé čítanie Dennettovej knihy prekvapujúco oveľa silnejší čitateľský zážitok. Predovšetkým som zistil, že moja vnímavosť pre Dennettove argumenty sa zrazu významne zlepšila. Je to určite skvelá kniha, ktorá ponúka množstvo rôznych teórií o genéze našej mysle a vedomia, ktoré dobre korešpondujú s vedeckými poznatkami.

Všimnem si bližšie niektoré Dennettove postupy a argumenty. Začína jednoduchou otázkou: Má náš druh niečo, čo máme iba my, a iné druhy nie? Dennettovo hľadanie odpovede je v evolucionistickom formáte. To, čo máme, vzniklo len z toho, čo majú iné druhy. Hypotéza, že naša myseľ sa vyvinula z myslí jednoduchších (možno inteligencia by bol lepší termín), počnúc prvými seba-repliku-

júcimi molekulami, predstavuje hypotézu knihy. Také alternatívy ako dualizmus (naša myseľ je zložená z nejakej nefyzickej a celkom záhadnej látky) alebo vitalizmus (živé veci obsahujú nejakú zvláštnu fyzikálnu, ale tiež rovnako záhadnú látku – *élan vital*), to je pre Dennetta niečo ako alchymia a astrológia.

Pilierom podobných výkladov obyčajne býva teória identity (podľa tejto teórie sú mentálne stavy a procesy identické s mozgovými stavmi a procesmi) a funkcionalistický prístup k mysli (to, čo z niečoho robí myseľ, nie je to, z čoho je tá vec urobená, ale to, čo táto vec môže robiť, s. 68). Pochopiteľne Dennett nezamieta tieto prístupy, ale ukazuje, že situácia je zložitejšia. Áno, myseľ spracováva informácie (myseľ zbiera, triedi, uchováva, transformuje a inak spracováva informácie). Nemusi však byť pritom vždy ústredné šéfstvo, ktoré všetky tieto informácie prijíma, hodnotí a riadi (s. 72). Predstava, že myseľ má kontrolu nad všetkými informáciami, je absurdná. Funguje to inak. Vyhodnocovanie mnohých informácií je roz distribuované aj priamo po celom tele. Dokonca ani neexistuje ostrá hranica medzi centrálnym systémom spracovania informácií a ostatkom tela.

Dennett explicitne tvrdí: „Moje telo obsahuje toľko mňa, toľko hodnôt, schopností, spomienok a dispozícií, ktoré zo mňa robia to, čo som, koľko ho obsahuje moja nervová sústava“ (s. 76). A pokračuje ďalej: „Existuje silný sklon brať myseľ (to znamená mozog) ako šéfa tela, ako kormidelníka lode. Ak prepadneme tomuto štandardnému spôsobu premýšľania, ignorujeme dôležitú alternatívu: na mozog (a teda aj na myseľ sa môžeme dívať i ako jeden z mnohých orgánov, ako na (evolučne – pozn. J. R.) relatívne nedávneho uchvatiteľa riadenia, ktorého funkciám sa nedá správne porozumieť, pokiaľ ho nevidíme nie ako šéfa, ale iba ako ďalšieho trochu spurného sluhu, pracujúceho na presadzovaní záujmov tela, ktoré mu poskytuje priestrešie a energiu a jeho aktivitám dáva zmysel“ (s. 76). V tejto súvislosti je chybné aj

stotožňovanie mysle s mozgom. Pretože z tohto hľadiska je zjavné, že myseľ mozog presahuje. Naše telo sa nestotožňuje s nervovou sústavou, ktorá je v ňom obsiahnutá. Evolúcia vtelila informácie do každej časti každého organizmu. Napríklad krídlo vtáka stelesňuje informácie o tom médiu, v ktorom funguje. Vnútorosti a hormonálne systémy živočicha stelesňujú informácii o svete, v ktorom žili jeho predkovia. Vôbec však nemusia byť „reprezentované“ v „dátových štruktúrach“ nervovej sústavy (s. 77 – 78).

Ak chceme určiť kľúčový rozdiel medzi naším druhom a inými druhmi, hovorí Dennett, snáď by sme si tu mohli pomôcť teóriou intencionálnych systémov. Intencionálne systémy sú všetky entity, ktorých správanie je predpovedateľné z intencionálneho postoja. Môžu to byť tak ľudia ako aj šachové počítače, krysy, netopiere, rastliny, samo-replikujúce sa makromolekuly, či dokonca termostaty. Pretože na všetky tieto entity, aby sme mohli predpovedať ich činy, pozeráme ako na konateľov (agentov). Konateľovi (agentovi) pripisujeme určité presvedčenia a prania, založené na jeho vnímaní situácie a jeho cieľoch a potrebách. Dennett rozlíšil intencionálne systémy mnohých úrovní: Intencionálny systém prvého rádu má presvedčenia o množstve vecí, avšak nie presvedčenia o presvedčeniach, to už je intencionálny systém druhého rádu. Táto intencionalita druhého rádu a vyšších úrovní by hľadám mohla byť tým, čo charakterizuje ľudskú myseľ a principiálne nás odlišuje od ostatných druhov (s. 113 – 114)?

Iste je to veľký krok, uvažuje Dennett, ale ani to ešte nie je ten rozhodujúci rozdiel, ktorý hľadáme, pretože ešte stále môže ísť len o nereflektívne zručnosti. Prečo niektoré vtáky dokážu odpútať dravca od svojho hniezda s mláďatami predstierajúc, že majú zlomené krídlo? Tieto vtáky pritom nemajú žiadny vnútorný reprezentačný „model“ mysle druhého,

aby anticipovali správanie druhého a potom podľa toho aj svoje správanie. Majú len „zoznam“ alternatívnych spôsobov správania, vhodne spojených so zoznamom vnemových podnetov a viac toho ani nepotrebujú.

Ako a čo nás dostáva za tieto zoznamy? Ako sa vytvoria vedomosti vyjadrené v nejakom médiu „explicitnej“ reprezentácie? Isteže je to možné len prostredníctvom nejakých symbolov, ktoré sa môžu skladať do nejakých väčších štruktúr. Ako k tomu dochádza vysvetľuje Dennett približne takto: Primárnym zdrojom našej vyššej inteligencie je presúvanie maxima našich kognitívnych úloh na prostredie samo – vylievanie našich myslí (t. j. mentálnych projektov a aktivít) do okolitého sveta, kde môžu byť naše významy skladované, spracované a prereprezentované množstvom periférnych zariadení, ktoré konštruujeme, a tým sú vylepšované a ochraňované tie procesy transformovania, ktoré sú naším myslením. Práve tieto nástroje (resp. protézy) našej mysle v prostredí umožňujú najväčšie výkony ľudskej inteligencie.

Sem patrí všetko od nášho najjednoduchšieho značkovania prostredia (ako evolučne prvého periférneho systému uchovávaní informácií), až po odkazy v našich zápisníkoch, knižniciach, počítačoch atď. Naším skvelým nástrojom v tomto zmysle je jazyk, táto obrovská zásoba prenosných, zapamätateľných značiek, ktoré môžu byť zdieľané, kritizované, zaznamenávané a prehlíadané z rôznych perspektív (s. 136). A práve to je to, čo človeka katapultovalo ďaleko pred všetky pozemské druhy (za povšimnutie stojí Dennettova formulácia – „nie vyššie, ale pred“).

Takmer všetko, čo som tu uviedol, mi ušlo pred siedmimi rokmi pri prvom čítaní knihy Druhy mysli. Zdá sa, že nielen umelecké diela majú svoj vlastný život a môžu byť v rôznych obdobiach rôzne vnímané, presne to isté sa dá povedať aj o filozofických dielach a určite to platí o Dennettovom diele.